

τηνιακά

συμμεικτά

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ

Κώστα Δανούση, *Ο τορπιλισμός του «ΕΛΛΗ»*. *Η αξιοπιστία και τα προβλήματα της μνήμης* • Αλέκου Ε. Φλωράκη, *«Ατακτα και ομηγενή» ή έκτακτα και παλαιγενή*; • Στέφανου Ν. Δελατόλα, *Η βδέλλα, η εμπορία της επί Όθωνα και τα προβλήματα των απροσέκτων* • *Η επιστροφή της «Παναγίας»* • *Εκλογή ηγεσίας στο ΠΑΣΟΚ (2007)*.

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ

Σε παλαιότερο σημείωμά μας, στην «Τηνιακή Ενδοχώρα», είχαμε θέσει —ίσως κάπως αυστηρά— το ζήτημα ευθύνης των διανοούμενων του τόπου και της σιωπής τους. Ο λόγος της παρέμβασης εκείνης, μαχητικός στον πυρήνα του, δεν άφηνε περιθώρια για πολλές (και επιβεβημένα) λεπτές διακρίσεις. Έτσι φάνηκε ότι το αίτημά μας ήταν να μετατρέψουμε όλους του ανθρώπους τους πνεύματος σε ακτιβιστές. Κάθε άλλο!

Στόχος μας ήταν να μιλήσουν, να τοποθετηθούν, να τοποθετηθούν ακόμη και την εύλογη σιωπή τους. Κάποιες φορές η σιωπή είναι περισσότερο εύγλωττη και από τις πλέον θορυβώδεις διαμαρτυρίες.

*Ποιος θα παραμερίσει
τις στημένες μαριονέτες επισήμων
και άλλων τοπικών αρχών
που πάνε, τάχα, να τιμήσουν
τη γλυκειά μας Παναγιά
κι άλλη τιμή δεν βλέπουν
πέρα από τη δική τους;*

(Από το ποίημα «Η Κοίμηση της Παναγιάς» από το βιβλίο του Μόδεστου Αντ. Κουσουνάδη, *Ατακτα και ομιγενή* [Τήνος 2007]).

Τον κύκλο εκείνο της ένοχης σιωπής που τότε, έστω και άκομψα, καταδικάζαμε, ήλθε να σπάσει, με περισσή ομολογουμένως διακριτικότητα, το βιβλίο του έγκριτου συντοπίτη μας φιλόλογου κ. Μόδεστου Αντ. Κουσουνάδη *«Ατακτα και ομιγενή»* [Τήνος 2007]. Αυτήν ακριβώς την παρέμβαση προσδοκούσαμε! Διακριτική και σεμνή, αλλά εξεχόντως ουσιαστική! Άσχετα αν επιλέξαμε ένα «αυστηρό», πλην άκρως αντιπροσωπευτικό της καθημερινότητάς μας απόσπασμα, στο βιβλίο του κ. Κουσουνάδη οι σκέψεις

και τα αισθήματα, οι πικρίες της ζωής, οι μεγάλες αγωνίες της ύπαρξης ρέουν ήσυχα, με μια ολύμπια ηρεμία, τέτοια που, ατυχώς, μόνον το φθινόπωρο της ζωής επιτρέπει, όταν κανείς ώριμος, γεμάτος περιπέτειες και γνώσεις, βάζει πλώρη για την Ιθάκη του.

Γι' αυτό και παρακαλέσαμε τον κ. Αλέκο Ε. Φλωράκη να μας παραχωρήσει το δικαίωμα της δημοσίευσης των σκέψεών του πάνω στο βιβλίο αυτό με τίτλο «*“Ατακτα και ομιγενή” ή έκτακτα και παλαιγενή;*» και τον ευχαριστούμε θερμά για τη συγκατέθεσή του.

Μπορεί να έχουμε διαφορετική άποψη και στάση απέναντι στο «επέκεινα» από εκείνες των κ.κ. Κουσουνάδη και Φλωράκη, όμως θα συμφωνήσουμε απολύτως μαζί τους —καθώς και με τον Δ.Π. Παπαδίτσα— πως «*ο λαβύρινθος των ατελεύτητων περιπλανήσεων και αδιεξόδων [ενδέχεται να] μηδενίζει τ' αποτέλεσμα, αλλά δεν ακινητοποιεί την προσπάθεια*» (σελ. 38).

Τέτοιες παρεμβάσεις στην τελματωμένη καθημερινότητά μας αποτελούν ανάσα ζωής και ελπίδας. Ο τόπος τις έχει ανάγκη. Θέλουμε να ελπίζουμε πως και άλλοι ακούσουν τη φωνή: «*Γράψε και συ κάτι απ' αυτά που έχεις μέσα σου!*»!

ΤΗΝΙΑΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Τρίμηνη περιοδική έκδοση έρευνας της ιστορίας και πολιτισμού της Τήνου. Περίοδος δεύτερη — Αρ. τχ. 9 — Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2008. Εξώφυλλο: Από τον τουρπιλισμό του ευδρόμου “ΕΛΛΗ” στην Τήνο. Εκδότης - Διεύθυνση σύνταξης: Κώστας Δανούσης, Κ. Λομβάρδου 108, 114 74 Αθήνα, τηλ. 210 6448.989 & 6974 814 871. E-mail:

costas_danousis@yahoo.com. Διανέμεται δωρεάν.

Ο ΤΟΡΠΙΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ «ΕΛΛΗ» Η αξιοπιστία και τα προβλήματα της μνήμης

*«Δῶρον τοίνυν αὐτό φῶμεν εἶναι τῆς τῶν Μουσῶν
μητρὸς Μνημοσύνης δῶρον...».*

Πλάτωνος, Θεαίτητος (190d)

Ο θεῖος Πλάτων, μιλώντας στον Θεαίτητο για τη μνήμη και τη λήθη, μας διαβεβαιώνει ότι η ψυχή είναι εμπλουτισμένη με ένα στρώμα μαλακού κεριού, η σύσταση, η καθαρότητα και το πάχος του οποίου ποικίλει κατ' άτομο. Κατά θείο δώρο της μητέρας των Μουσών, Μνημοσύνης, αυτό το κερί δέχεται την εντύπωση αισθημάτων και σκέψεων. Αυτό το αποτύπωμα μας επιτρέπει την ανάμνηση. Ό,τι δεν αποτυπώθηκε ή έσβησε, το ξεχνάμε¹. Απολύτως φυσιολογικό. Τι γίνεται, όμως, όταν τα συστατικά και χαρακτηριστικά του κεριού ποικίλουν; Πόσο πλέον αξιόπιστο είναι το δώρο της Μνημοσύνης;

Η λειτουργία και αξιοπιστία της «μνήμης».

Από την εποχή του Αριστοτέλη έως τον Bergson, τον Freud και τους διαδόχους του έχουν γραφεί άπειρες σελίδες για τη λειτουργία, τις αλλοιώσεις και την αξιοπιστία της μνήμης². Όμως όλοι, σε γενικές γραμμές, συμφωνούν ότι το φαινόμενο αυτό διαθρώνεται σε τρία στάδια: την εντύπωση, τη διατήρηση και την ανάπλαση. Και τα τρία —οι συνθήκες εντύπωσης, οι προϋποθέσεις διατήρησης και οι μορφές ανάπλασης— σημαδεύ-

ονται από βιολογικούς, ψυχολογικούς και κοινωνικούς όρους. Χωρίς να υποτιμάμε το ρόλο των δύο πρώτων, στην προκειμένη περίπτωση θα επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας στους τελευταίους, οι οποίοι παίζουν συνήθως «περίεργα» παιχνίδια στην ανάπλαση των αρχικών εντυπώσεων, αφού αυτή δε γίνεται σε κενό (vacuum) αλλά «εν χρόνω και τόπω», σε κοινωνικά δηλαδή πλαίσια.

Η ανακρίβεια στην ανάπλαση και οι αλλοιώσεις των αναμνήσεων δεν είναι εξαίρεση, αλλά κανόνας. Πιστεύουμε συνήθως, μετ' απολύτου βεβαιότητας ότι γνωρίζουμε τις εντυπώσεις που μας επιτρέπουν οι αισθήσεις μας, τα συναισθήματα και οι πράξεις μας, όμως τόσο τα συμπεράσματα της Ψυχολογίας όσο και η καθημερινή εμπειρία το διαψεύδουν. Τις περισσότερες φορές, έως ένα σημαντικό τουλάχιστον βαθμό, δε θυμόμαστε, αλλά επινοούμε. «Όχι μόνο αναζητώ, αλλά και δημιουργώ», έλεγε ο Marcel Proust και όντως, έχει αποδειχθεί, ότι η ανάμνηση συνοδεύεται πάντοτε με μία «δόση» ανασύστασης. Ο καθένας συμπληρώνει με «επινόηση» τα κενά —πραγματικά ή φανταστικά— της μνήμης του και η λειτουργία αυτή έχει ατομικές και κοινωνικές συντεταγμένες. Η επινόηση εξαρτάται από την ατομική ψυχολογία³ και λογική, αλλά και από τις

¹ Σε άλλο σημείο (Τίμαιος, 26c) ο Πλάτων παρομοιάζει τις μνήμες με αποτυπώματα ζωγραφικών εικόνων (έγκαύματα άνεκπλύτου γραφής).

² Come funciona la memoria

συλλογικές πίστεις, φόβους και συναισθήματα. Σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις δεν πρόκειται για συμπλήρωση κενών, αλλά με εμπλουτισμό των εντυπωθέντων με άλλα στοιχεία, τα οποία, κατά τη γνώμη του υποκειμένου, ενισχύουν την αξιοπιστία των αναμνήσεων ή του προσφέρουν κύρος μέσω της αίσθησης πλήρους και σφαιρικής ανάπλασης του παρελθόντος.

Μία εκδοχή αλλοίωσης της ανάμνησης είναι η περίπτωση που το υποκείμενο εντάσσει στις αναμνήσεις του γεγονότα που δε συνέβησαν —δεν ήταν ίσως δυνατόν να συμβούν (παραμνησία). Και αυτό συμβαίνει συνήθως σε περιπτώσεις μικρών παιδιών υπό το κράτος ισχυρού σοκ ή συναισθηματικής φόρτισης. Μία προσωπική τραυματική εμπειρία, μία φυσική καταστροφή ή ένα πρωτοφανές συμβάν προσφέρονται για τέτοιες αλλοιώσεις.

Για το λόγο αυτό η Ιστορία δεν είναι ένα σύνολο από μνήμες (γραπτές ή προφορικές). Αντίθετα οι μνήμες —ατομικές, ακόμη και συλλογικές— αποτελούν μία από τις πηγές της Ιστορίας και οπωσδήποτε όχι πάντα την πλέον αξιόπιστη. Έτσι, από την εποχή τουλάχιστον του Θουκυδίδη, οι μνήμες τίθενται πάντα υπό τον αυστηρό έλεγχο του Λόγου και τότε μόνον λαμβάνονται υπόψη στην προσπάθεια κατανόησης του παρελθόντος, όταν επιβεβαιώνονται από τη διασταύρωση τους με άλλα, το δυνατόν ουδέτερα, απαλλαγμένα δηλαδή από όψεις υποκειμενικότητας, στοιχεία και υποστούν τον έλεγχο της κοινής, αποδεκτής απ' όλους, κριτικής.

Η «μνήμη» παράγοντας κοινωνικής συνοχής αλλά και άγχους.

Άσχετα, όμως, από την αξιοπιστία της μνήμης⁴, η λειτουργία της παίζει σημαντική στη ζω-

ή ατόμων και κοινοτήτων, μιας και συντελεί καθοριστικά στη συγκρότηση ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Οι κοινότητες με βάση τις μνήμες και γενικότερα την ιστορία τους (αληθινή ή πλαστή) δε συγκροτούν μόνο την ταυτότητά τους —δηλαδή ποιοι είναι, πώς διαφοροποιούνται από τους άλλους, τους γύρω τους—, αλλά ταυτόχρονα προσανατολίζονται, βρίσκουν το στίγμα τους. Οι άνθρωποι έτσι γνωρίζουν από πού προέρχονται, ποιοι είναι και προς τα πού πάνε. Για να σταθεί μια κοινότητα υπεύθυνα και το δυνατόν αισιόδοξα απέναντι στο αύριο, θα πρέπει να έχει «ξεκαθαρίσει» τις σχέσεις της με το παρελθόν, με τις μνήμες —πραγματικές ή και αλλοιωμένες— που τη σημαδεύουν, που την ενισχύουν ή τη βαραίνουν. Και εδώ η αλήθεια είναι λυτρωτική. Η πορεία, όμως, προς αυτήν είναι δυσχερής και επώδυνη, όταν μάλιστα το παρελθόν έχει σημαδευτεί με τραυματικές εμπειρίες.

Απαντώντας στην ερώτηση *«Πόση σημασία έχει η ιστορική μνήμη;»* με αφορμή την ταινία του «Katyn» (σχετική με την ομαδική σφαγή [1940] των Πολωνών αξιωματικών από τους Σοβιετικούς) ο σκηνοθέτης της, Αντρέι Βάιντα, τόνισε με έμφαση: *«Εξαιρετικά σημαντικό. Τα θέματα που δε συζητούνται ανοιχτά, που διατηρούνται στη σκιά, που κρατούνται μυστικά και θεωρούνται ταμπού είναι τα πιο επικίνδυνα. Όταν όμως μιλάς γι' αυτά, λυτρώνεσαι»⁵.*

Ο λυτρωτικός ρόλος της αλήθειας προϋποθέτει μια επώδυνη δοκιμασία. Έχει το χαρακτήρα μιας «χειρουργικής επέμβασης» για την απαλλαγή του κοινωνικού σώματος από το δηλητήριο που έχει ενσταλάξει σε αυτό το παρελθόν. Και μια τέτοια περίπτωση υπήρξε ο τορπιλισμός του ευδρομου «ΕΛΛΗ» έξω από το λιμάνι της Τήνου το πρωινό της 15ης Αυγούστου του 1940, γεγονός με διεθνές αναμφίβολα ενδιαφέρον που εντάσσε-

³ Π.χ. ο Freud έχει αποδείξει με σαφήνεια ότι ο άνθρωπος έχει τη φυσική τάση να λησμονά ό,τι είναι δυσάρεστο, άγος, άγχος ή δυσφορία και αντίθετα να επινοεί αναμνήσεις οι οποίες συνάδουν προς τις βαθύτερες επιθυμίες του ή να εξωραϊζουν την ατομική πορεία ή τη συλλογική πραγματικότητα.

⁴ Για τις σχέσεις μνήμης και ιστορίας βλέπετε Jacques Le Goff, *Ιστορία και μνήμη*, μτφρ. Γιάννης Κουμπουρλής, «Νεφέλη», Αθήνα 1998, ίδια σελ. 87 - 143.

⁵ I. Ζουμπουλάκη, «Η θύελα Κατίν σαρώνει το Βερολίνο», εφημ. *Το Βήμα*, 17.2.2008.

ται στο πλαίσιο των εμπλοκών του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, αλλά που στην Τήνο έδωσε την αφορμή για την εκδήλωση ενδοκοινοτικών εντάσεων, οι οποίες είχαν να εκδηλωθούν σε τέτοιο επίπεδο από τα χρόνια της Επανάστασης του 1821⁶ και του Κριμαϊκού Πολέμου⁷. Από τότε είχε να κατηγορηθεί η καθολική κοινότητα του νησιού για μειοδοσία!

Είναι αλήθεια ότι ουδέποτε έπαψαν οι εντάσεις μεταξύ των δύο θρησκευτικών κοινοτήτων, παρ' όλες τις ομολογουμένες ειλικρινείς προσπάθειες των κατά καιρούς επισκόπων να εμπεδώσουν κλίμα ειρηνικής συμβίωσης⁸. Υπήρχαν, όμως, πάντα φανατικοί —κυρίως λαϊκοί— που πυροδοτούσαν διαμάχες, συνήθως με σκοπούς ιδιοτελείς. Καταγράφονται επίσης παρεμβάσεις πολιτευομένων, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν το κλίμα δυσπιστίας για να εξασφαλίσουν πολιτικά οφέλη⁹. Στο πλαίσιο αυτό αναδείχθηκαν προκαταλήψεις και επινοημένες φαιδρές ιστορίες, όπως η «συνήθεια» των καθολικών να προσφέρουν στους ορθόδοξους επισκέπτες τους, κυρίως κατά τα πανηγύρια, κρέας αζίδας (ασβού) για να τους

«μαγαρίσουν», ή η απόδοση των κόμπων στις σχοίνινες ζώνες των καπουτσίνων μοναχών σε πνιγμούς ετοιμοθάνατων που είχαν λάβει το χρίσμα για να μην πατήσουν «τα άγια λάδια», σε περίπτωση που αναλάμβαναν.

Μια μαρτυρία - ανάμνηση ενός παιδιού 13 ετών εκείνη την εποχή, ο οποίος υπήρξε, όπως και εκατοντάδες άλλοι άνθρωποι, αυτόπτης του τορπιλισμού του εύδρομου «ΕΛΛΗ», αποδεικνύει πώς το συμβάν αυτό αποτέλεσε αφορμή να εκδηλωθούν για άλλη μια φορά οι ενδοκοινοτικές αυτές εντάσεις. Πρόκειται για τον Κοσμά Μάρκου Λαμέρα (γεν. το 1927 στα Υστέρνια - 22.7.2008), άτομο εξαιρετης εντιμότητας, απαλλαγμένο από θρησκευτικές προκαταλήψεις και με ισχυρή κατά τα άλλα μνήμη όσον αφορά στα πράγματα της υστερνιώτικης καθημερινότητας¹⁰. Ο μικρός τότε Υστερνιώτης είχε κατεβεί στην πόλη της Τήνου την παραμονή της εορτής της Κοίμησης της Θεοτόκου, συνοδευόμενος από τη μητέρα του Μαρίνα (γεν. το 1904 - 1985) και από άλλους συγγενείς του. Οι Εξωμερίτες για να «κατέβουν» στη Χώρα ακολουθούσαν την παλιά

⁶ Γεωργίου Ν. Αμυραλή, *Η συμβολή της Τήνου εις την απελευθέρωσιν του Γένους*, Αθήναι 1972· π. Μάρκου Φώσκολου, «Οι καθολικοί της Τήνου και το 1821», *Τηνιακά Μηνύματα*, αρ. 19 έως 23 (1973) και 24 έως 27 (1974)· Ευαγγέλου Ρόζου, «Οι καθολικοί της Τήνου κατά την επανάστασιν του 1821», *Φάρος της Τήνου*, αρ. 163 και 165 (1975)· π. Μάρκου Φώσκολου, «Οι καθολικοί της Τήνου το 1821», *Τηνιακά Μηνύματα*, αρ. 39 (1975) [απάντηση στο προηγούμενο δημοσίευμα του Ευαγγέλου Ρόζου], και Ηλία Παπαθανασοπούλου, «Οι καθολικοί της Ελλάδος και η επανάστασις του 1821», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, αρ. 108 (1977), σελ. 7 - 8.

⁷ Κατά τη διάρκεια, και ιδιαίτερα κατά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου (1854) καταγράφηκαν εντάσεις μεταξύ των ορθόδοξων και καθολικών κατοίκων στις Κυκλάδες, αφού οι πρώτοι υποστήριζαν τους Ρώσους και οι δεύτεροι τους Αγγλογάλλους. Οι εντάσεις αυτού του είδους είχαν σημειωθεί στην Τήνο κατά την αποχώρηση του Ναπολέοντα από τη Ρωσία (1812). Βλέπετε Δρόσου Ν. Δρόσου, *Ιστορία της Τήνου από της πέμπτης σταυροφορίας μέχρι της ενετικής κυριαρχίας και εκείθεν μέχρι του 1821*, Εν Αθήναις 1870, σελ. 222 - 223.

⁸ π. Μάρκου Φώσκολου, «Καθολικοί και ορθόδοξοι στην Τήνο το 18ο αιώνα», *Τηνιακά Ανάλεκτα*, 1 (1979), σελ. 41 - 108 [αναδημοσιεύθηκε στον τόμο 4 (2000), σελ. 197 - 306 του ίδιου περιοδικού].

⁹ Ο Έπαρχος Τήνου Χαρ. Δεληγιάννης (1845 - 1846) μας πληροφορεί ότι «κατά τας βουλευτικές εκλογάς της β΄ περιόδου οι εν Τήνω πολειούμενοι δια να επιφέρωσιν ρήξιν μεταξύ των ανατολικών και δυτικών υπεκίνησαν καταλήψεις ασημάτων ερημοκκλησιών». Βλέπετε Επαμεινώνδα Γεωργαντοπούλου, *Τηνιακά, ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία και ιστορία της νήσου Τήνου*, Εν Αθήναις 1889, σελ. 126.

¹⁰ Έως πρόσφατα κατέφευγαν σε αυτόν συγχωριανοί του για την υπόδειξη της θέσης ιδιοκτησιών, ορίων, κ.λπ.

«Δημοσιά» από τα Υστέρνια έως τον αυχένα της Αγίας Μαρίας, και από εκεί έπαιρναν το δρόμο που από τα «Βρουλίδια» (εξώκλήσι Αγίου Ιωάννη) και τα «Καύκαλα» έβγαινε στα Κιόνια. Αυτό το δρόμο αναγκαστικά ακολούθησαν την παραμονή της εορτής. Το κείμενο που ακολουθεί καταγράφηκε τον Αύγουστο του 2006, όταν ο αφηγητής έχαιρε πλήρους υγείας και είχε πλήρη διαύγεια σκέψης. Για τη διασταύρωση, όμως, των πληροφοριών ζητήσαμε τη συνδρομή της «μνήμης» και ενός άλλου μικρού τότε Υστερνιώτη που βρέθηκε κι αυτός τη στιγμή του τορπιλισμού στην πόλη της Τήνου¹¹. Πρόκειται για το δάσκαλο Ιωάννη Κων/νου Καρδαμίτση (γεν. το 1922)¹². Η μνήμη του είναι, λόγω της προχωρημένης τότε ηλικίας του και της παιδείας του, περισσότερο συγκροτημένη. Αν και οι αναμνήσεις του έχουν κάποια ηθικοπλαστική χροιά, όπως εξάλλου όλα τα κείμενα του σεβαστού μας σήμερα πρεσβύτε, δεν απομακρύνονται από την πραγματικότητα, όπως έχει, τουλάχιστον, επισήμως καταγραφεί (εκθέσεις αξιωματικών του ευδρόμου, κλπ). Κυρίως δεν καταγράφονται πληροφορίες συνομοσιολογικού χαρακτήρα. Γίνεται αναφορά σε εκτόξευση και τέταρτης τορπίλης¹³, όμως αυτό ήταν ευρέως διαδεδομένο εκείνη την ε-

ποχή και υιοθετείται από άτομα ώριμης ηλικίας και με σημαντική θέση στην τοπική κοινωνία, όπως από τον Αλέξανδρο Λαγουρού (1880 - 1965), πρώην βουλευτή, Δήμαρχο Τήνου¹⁴ κλπ.

Μαρτυρία Κοσμά Λαμέρα:

«Ημουν 13 ετών και έως τότε δεν είχα πάει στη Χώρα. Θυμάμαι, εγώ, πως πονούσε η κοιλιά μου. Με πειράζανε τα άντερα μου, ποιος ξέρει. Με είχε τάξει η μάνα μου στην Παναγία και μου λέει "θα σου ανάψω ένα κεράκι και όταν πας να φιλήσεις την εικόνα θα πεις «Παναγίτσα μου, μη με ξαναπιάσει η κοιλίτσα μου»".

Ήμασταν αποβραδής στην Χώρα. Ήμασταν εγώ, η μάνα μου, ο θεός μου ο Γιακουμής¹⁵, ξάδερφός μου ο Νικόλας¹⁶ και η αδελφή του Φρασκίνα. Συνήθως πήγαιναν ξημερώματα ανήμερα για προσκύνημα. Εμείς, όμως, είχαμε πάει από την προηγούμενη. Πήγαμε από τα "Καύκαλα" και κάναμε 3 - 4 ώρες.

Με πήρε ο προφήτης ο Κόκκινος, μικράκι εμένα, ήταν 4 χρόνια πιο μεγάλος, εκεί που έχει σήμερα ο Αλαβάνος το ξενοδοχείο ήταν το Ταλκ¹⁷. Απ' έξω εκεί ήταν ένα ρημαδιό και είχε στήσει ένας α-

¹¹ Μας παραχώρησε γραπτή συνέντευξη.

¹² Για το δάσκαλο Ιωάννη Κων. Καρδαμίτση βλέπετε εισαγωγή Κώστα Δανούση «Η υστερνιώτικη καθημερινότητα» στο Ιωάννου Κων. Καρδαμίτση, *Υστέρνια της Τήνου. Ιστορίες της καθημερινότητας*, «Σύλλογος Υστερνιωτών Τήνου», Αθήνα 2005, σελ. 7 - 10.

¹³ Με βάση τη θέση του υποβρυχίου, όπως καταγράφεται από την τροχιά των 3 τορπιλών, κάτι τέτοιο ήταν αδιανόητο. Αν, πράγματι, είχε εκτοξευθεί και τέταρτη τορπίλη, θα έπρεπε να είχε εκραγεί στο Πασακρωτήρι (βλέπετε παρατιθέμενα σχεδιάγραμματα).

¹⁴ «...αι... ριφθείσαι τορπίλλαι ήσαν τέσσερες. Τότε το υποβρύχιον έρριψε δευτέραν τορπίλλην, ήτις όμως παρακάμψασα τον νέον κοματοθραύστην εχάθη προς το πέλαγος». Βλέπετε Αλεξάνδρου Στυλ. Λαγουρού, *Η ιστορία της Τήνου από των αρχαιοτάτων χρόνων έως σήμερα*, Επιμ. Στυλ. Ζαφ. Λαγουρού, «Τήνος», Αθήνα 1965, σελ. 153. Ο ίδιος μάλιστα ισχυρίζεται ότι η τορπίλη που έφερε τα ιταλικά στοιχεία ανασύρθηκε στις 27.8. 1940 (!), ενώ η περισυλλογή των θουσμάτων είχε ολοκληρωθεί δέκα μέρες πριν (σελ. 154).

¹⁵ Ο Ιάκωβος Περράκης, λατόμος, από τα Υστέρνια, σύζυγος της Πηνελόπης το γένος Ιωάννου Λαμέρα, αδελφής του πατέρα του αφηγητή.

¹⁶ Νικόλαος Ιακώβου Περράκης (1921 - 2004), γνωστός με το παρωνύμιο «Κόκκινος».

¹⁷ Επρόκειτο για το εργοστάσιο κονιοποίησης ταλκ των Αδελφών Αλεξάνδρου και Κων/νου Νικολάου Αλαβάνου (ίδρυση 1927), όπου σήμερα το κατάστημα της Εθνικής Τράπεζας.

Κοσμάς Μάρκου Λαμέρας
(1927 - 2008)

πό αυτά τα οπλοβολεία, με όπλα και στόχους. Ο Κόκκινος ήταν την ίδια κεφαλή με τούτον, χειρότερος. Τη νύχτα μου λέει: “Πάμε κάτω”, δηλαδή στην παραλία. Πήγαμε εκεί. Η μάνα μου με την Πηνελόπη μείνανε στην εκκλησιά. Ο μάργιμπας μου ο Γιακουμής δεν ξέρω, στο καφενείο ήταν, δεν ξέρω. Πήγαμε, λοιπόν, με τον Κόκκινο στο οπλοβολείο για να σκοπεύει, να πετύχουμε τίποτα. Σκόπευε, λοιπόν, αυτός με τα τουφεκάκια. Μετά δεν προλάβουμε να πάμε στην εκκλησιά, ξημερωθήκαμε εκεί κάτω.

Τώρα το πρωί, την ώρα που χτυπήθηκε το «ΕΛ-

ΛΗ», πώς βρέθηκε η μάνα μου κοντά μου δεν ξέρω. Δεν θυμάμαι πάλι τότε προσκίνησα. Όταν πήγαμε αποβραδής ή πήγα το πρωί και μετά κατέβηκα στο μόλο. Ο Κόκκινος δεν ήλθε μαζί μας. Πήγε να ψάξει να βρει τον μπαμπά του και την αδελφή του.

Την ώρα που έγινε η έκρηξη βρισκόμαστε με τη μάνα μου εκεί που βγάζουν ομιλία και χαζεύαμε που ερχόνταν τα βαπόρια. Εν τω μεταξύ ήταν ο Θεοφίλης¹⁸ με τον “Έσπερο”, ένα ποσταλάκι, και μέσα στο πολεμικό ήταν ο Άγγελος ο Φραγκούλης¹⁹. Χαζεύαμε τις άκατες που έρχονταν, κουβάλαγαν τους ναύτες από το πολεμικό.

Έσκασε, φαίνεται, καμιά νάρκη. Στην μπούκα του λιμανιού έμπαινε μια τορπίλη και δεν ξέρω πώς —φαίνεται πως ήταν ρηχά τα νερά— και έσκασε και να βλέπεις η άκατος, λες και ήταν αεροπλάνο «πέταξε» εκεί πάνω και μετά την κοπάνησε κάτω. Γύρευε, φαίνεται, να σκάσει στο ποστάλι, αλλά δεν υπολόγισε το βάθος, ειδημή ο Θεοφίλης θα την άρπαξε πρώτος. Ήταν στο μηχανοστάσιο, θα είχε σκολάσει από τότε.

Εν τω μεταξύ το βαπόρι το είχαν χτυπημένο και έβγαζε καπνό. Λέγαμε, όμως, ότι είχανε σκάσει τα καζάνια. Όσο να πούμε, όμως, τι έγινε έπεσε η τρίτη στο μόλο. Έκανε μεγάλο θόρυβο, τον έκοψε στη μέση και περνούσε από εκεί μια βάρκα και το λιμάνι είχε δυο μπούκες. Εμείς δεν καταλάβαμε τι είχε γίνει. Μετά, όμως, μέσα από το βαπόρι δώκανε σήμα ότι δεν ήταν έκρηξη, αλλά μας χτυπήσανε και ειδοποιείστε τον κόσμο να φύγει όσο μπορεί, να τραβήξει πάνω, μακριά από το λιμάνι, γιατί ήταν φορτωμένο το βαπόρι με πολεμοφόδια.

¹⁸ Μάρκος Θεοφίλου Βιδάλης (1903 - 1989), από τα Υστέρνια. Ένας από τους πλέον ικανούς μηχανικούς του Εμπορικού Ναυτικού. Τότε υπηρετούσε στο επιβατηγό (ποστάλι) «Έσπερος», το οποίο την στιγμή της έκρηξης, ήταν αγκυροβολημένο μπροστά στην πλατεία Πανατανάσσης, πλησιέστερα από τα άλλα προς το δυτικό λιμενοβραχίονα. Ήταν το μοναδικό πλοίο «υπό ατμόν» και γι’ αυτό ήταν το μόνο σκάφος που επιχειρήσε να ρυμουλκήσει το «Ελλη» στα ρηχά. Δίπλα του ήταν αγκυροβολημένα τα επιβατηγά «Ελση» και «Σοφία». Τότε τα επιβατηγά δεν πλεύριζαν στο δυτικό λιμενοβραχίονα, αλλά φουντάριζαν αρόδο και έβγαζαν ή έπαιρναν επιβάτες με βάρκες. Όταν, όμως, επρόκειτο να παραμείνουν για οποιοδήποτε λόγο στο λιμάνι, έδεναν πριμάτσες απέναντι στην πλατεία Παντανάσσης (Βλέπετε αεροφωτογραφία της Πόλης Τήνου στην εφημ. *Ελληνικό Μέλλον*, 8.12. 1940, σελ. 2). Όταν είχε νοτιά φουντάριζαν απέναντι και έδεναν πριμάτσες στο λίθινο μόλο.

¹⁹ Νεαρός Υστερνιώτης που υπηρετούσε τη θητεία του στο «Ελλη».

Με αρπάει η μάνα μου, και ενώ φωνάζανε μακριά από την θάλασσα, μακριά από το λιμάνι, εμείς πηγαίναμε κατευθείαν στην θάλασσα, γιατί ήταν το βαπόρι στον Άγιο Μάρκο²⁰ ίσια πάνω. Πήραμε τον παραλιακό της Παλάδας, για να πάμε στο χωριό. Οι άλλοι τραβούσαν προς το βουνό.

Στην Παλάδα ήταν κάποιος με ένα άσπρο μουλάρι, αυτός ήταν φανατικός, φαίνεται, καθολικός. Θα πονούσε ο άνθρωπος τις Ιταλοί. Είχε μian ιταλικά σημαία στο μουλάρι και παντιέριζε. Όταν βαδίζαμε εμείς δεν κοιτάγαμε τι γινόταν πίσω. Αυτός, όμως, από την χαρά του έτρεχε να πάει στο Βρυσί²¹ να μεταδώσει τι έγινε. Μόλις περνάγαμε στον Άι Μάρκο, εκεί δεν ήταν τότε ο δρόμος και είχε σκάλες, είχε γεμώσει η θάλασσα βάρκες που τρέχαν να παν να σώσουν τους ναύτες, γιατί τους έλεγαν να πέσουν στην θάλασσα και οι περισσότεροι εκεί την πάτησαν, γιατί έπεφταν ο ένας πάνω στον άλλο και έκοβε ο ένας τον άλλο, τον σακάτευε.

Εκεί δα χάμω βρέθηκε και η Αστυνομία, στην παραλία και τρεχάλα, λοιπόν, αυτός με το μουλάρι να πάει στο Βρυσί, μάλλον ο ίδιος θα ήταν. Μόλις, λοιπόν, εκεί στις σκάλες, ήταν Αστυνομία και βοηθούσε τους τραυματίες. Δεν τους έβγαζαν στο λιμάνι, τους έβγαζαν στο παλιό λιμάνι. Θυμάμαι, λοιπόν, κάνει το μουλάρι τον κατήφορο και τραβάει ένα σάλτο ο χωροφύλακας επάνω στον κόλο του μουλαριού, τον πιάνει και οι δυο πάνω κάτω εκεί. Εμείς, όμως, δεν βλέπαμε. Εγώ μόνο παρακολούθησα αυτό και όταν ανέβηκα στα «Καύκαλα», γύρναγα και έβλεπα το βαπόρι. Έβλεπα το καημένο να γέρνει με τον κόλο και καμιά φορά να χώνεται η σημαία και χάθηκε.

Σε μιάμιση ώρα φθάσαμε στα Υστέρνια. Βρήκα-

με και τον Στεφανάκη²², το σπίτι [του] φτιάχνανε. Βρήκαμε και τον μπαμπά μου. Μας ρωτά: Τι είναι αυτά, γιατί φθάσαμε τόσο νωρίς. Του λέμε βουλιόζανε το πολεμικό. Λέει: Είστε καλά; Δεν είχαν μάθει στο χωριό τίφτα. Ήταν της Παναγίας. Το τηλέφωνο ήταν στο σχολείο και να χτύπαγε, δεν θα ήταν κανείς εκεί».

Στη συνέχεια, για τις αναγκαίες διευκρινήσεις, ακολούθησε η εξής στιχομυθία:

Ερώτηση: «Γνώριζαν εκείνη την ώρα ότι επρόκειτο για ιταλικό υποβρύχιο;»

Απάντηση: «Όχι, δεν φαινόταν».

Ερώτηση: «Και πού ήξερε αυτός ο καθολικός με τη σημαία ότι ήταν οι Ιταλοί;»

Απάντηση: «Είχε χαρά, ξέρω 'γώ πού διάλο το 'χε μάθει; Πάντως είχε σημαία εκεί».

Ερώτηση: «Πώς μπορούσαν να ξέρουν ότι το υποβρύχιο που βύθισε το "ΕΛΛΗ" ήταν ιταλικό;»

Απάντηση: «Δεν το ξέρω αυτό, μπορεί να υπήρχε και κατασκοπία...».

Ερώτηση: «Μάθατε αμέσως ότι επρόκειτο για ιταλικό υποβρύχιο;»

Απάντηση: «Ναι το μάθαμε, έτσι έλεγαν και αμέσως μετά έγινε ο πόλεμος».

Ερώτηση: «Το "ΕΛΛΗ" πότε το βγάλανε; Μετά τον πόλεμο;»

Απάντηση: «Το 'χουν βγάλει; Α, δεν ξέρω... Ξέρω ότι εκείνοι που χάθηκαν είχαν αποκλειστεί στο πλοίο. Λέγαν ότι ένας ναύτης είχε βγάλει την κεφαλή του στο φινιστρίνι και φώναζε: "Κόψτε μου την κεφαλή μου, να μην δω το θάνατό μου"»²³.

Ερώτηση: «Τι ακούσατε στο χωριό;»

²⁰ Εξωκλήσι πάνω στο δρόμο Πόλης - Κιονίων, παρά το παλιό λιμάνι του Σταυρού.

²¹ Πρόκειται για το προσκύνημα των Τηνιακών καθολικών στο Βρυσί, το οποίο γιορτάζεται κάθε χρόνο ανήμερα το Δεκαπενταύγουστο. Οι «ιστορήσεις» εύρεσης των εικόνων της Παναγίας του Βρυσίου και της Ευαγγελιστρίας παρουσιάζουν καταπληκτικές ομοιότητες, κάτι που δεν είναι άσχετο από τον υφέρποντα ανταγωνισμό των δύο θρησκευτικών κοινοτήτων του νησιού. Η συγκριτική, όμως, εξέταση των δύο αυτών ιστοριών εξακολουθεί να αποτελεί taboo για την τοπική ιστοριογραφία.

²² Στέφανος Μανιαρίζης, δικηγόρος, με καταγωγή Υστερνιώτικη από μητέρα.

²³ Αυτό είναι εν μέρει αληθές. Πρόκειται για ναύτες αποκλεισμένους στο θεραπευτήριο του σκάφους, οι οποίοι, όμως, απεγκλωβίστηκαν έγκαιρα.

Απάντηση: «Κάποιες μέρες πριν, μια βδομάδα, στα Γιούρα²⁴, Γιούρα με Σύρα, δυο βαπόρια τσακόθηκαν και κάνανε κάπνα για να χάσει το ένα τη σκοποβολή, παίζανε κανονιές και είχαν βγάλει ότι είχε βουλιάξει, γιατί του έλεγε να φύγει από τα ελληνικά νερά και δεν άκουσε ο Ιταλός. Εμείς δεν βλέπαμε τα καράβια, μόνο κάπνα, αλλά ακούσαμε τις ομοβροντίες. Είχανε βγάλει ότι ήτανε το “ΕΛΛΗ” που βούλιαζε το ιταλικό».

Μαρτορία Ιωάννη Κων. Καρδαμίτση:

Ερώτηση: «Πότε είχατε κατέβει στην Χώρα;»

Απάντηση: «Δυσκολεύομαι να δώσω σωστή απάντηση. Η μνήμη μου δεν με βοηθά να θυμηθώ τα γεγονότα του τορπιλισμού του εύδρομου πολεμικού “ΕΛΛΗ”, όπως θα ‘πρεπε, γιατί έχουμε περάσει από τότε 66 χρόνια. Ήταν συνήθεια την εποχή εκείνη στα Υστερνία, να τιμούν την πανήγυρη της Παναγίας στις 15 Αυγούστου, κάτω στη Χώρα. Άλλοι πήγαιναν παρέες - παρέες την παραμονή το απόγευμα με τα πόδια ή με γαϊδουράκια, και άλλοι ανήμερα τα ξημερώματα, τα χαράματα, για να αποφύγουν τη ζέση του καλοκαιριού. Πολλή ευχαρίστηση ήταν αυτή η μετάβαση στη Χώρα για μικρούς και μεγάλους, για να παρακολουθήσουν τη λειτουργία και συνέχεια τη λιτάνευση της εικόνας της εικόνας της Παναγίας στην πλατεία της προκουμαίας. Στα παιδιά ιδιαίτερα άρεσε να περιεργάζονται εκεί στον κεντρικό δρόμο, που οδηγεί στο ναό της Παναγίας, τα παιχνίδια, τα οποία είχαν εκτεθεί από τους μικροπωλητές που τα έφεραν από την Αθήνα. Προσωπικά κατέβηκα στη Χώρα και είμαι το πιο πιθανόν την παραμονή της γιορτής,

με το δικό μας γάιδαρο, χωρίς παρέα. Εκείνη την εποχή ο αδελφός μου ο Σωκράτης²⁵ είχε πάρει το δίπλωμα του γιατρού, ήταν ακόμη ανύπαντρος και είχε ενοικιάσει σπίτι στη Χώρα, στη γειτονιά του Αγίου Νικόλα και τον φρόντιζε η αδελφή μου η Μαρίνα. Αυτό είναι το πιο βέβαιο και το βράδυ κοιμήθηκα στο σπίτι του αδελφού μου. Όσο ήμουν μαθητής στο Γυμνάσιο της Χώρας, κάθε χρόνο κατέβαινα απ’ το χωριό, για να τιμήσω την πανήγυρη της Παναγίας».

Ερώτηση: «Πού βρισκόσαστε το πρωινό πριν κτυπηθεί το “ΕΛΛΗ” και με ποιους;»

Απάντηση: «Όπως ανέφερα και παραπάνω, παραμονή της Παναγίας το βράδυ παρέμεινα στο σπίτι του αδελφού μου. Το πρωί ζύπνησα πολύ ενωρίς, ντύθηκα, ήπια πρωινό και αναχώρησα απ’ το σπίτι, παίρνοντας το δρόμο του Αγίου Νικόλαου με κατεύθυνση προς την προκουμαία. Εκεί με ενδιέφερε να παραβρεθώ μαζί με άλλους συγχωριανούς και ιδίως νέους της ηλικίας μου, όπως ήταν ο Νικόλαος ο Βιδάλης (1925 -), ο Νικόλαος Κοσμά Σώχος (1923 - 1970), ο Κοσμάς Γεωργίου Περράκης (1924 - 1958) και άλλοι. Μας εντυπωσίαζαν πολύ εκεί στην προκουμαία τα καράβια της ακτοπλοΐας και οι προσκυνητές που, κρατώντας τις αποσκευές τους, ετοιμάζονταν να μπουν στα καράβια. Λιτικά του λιμανιού, χαζεύαμε το εύδρομο πολεμικό πλοίο του στόλου μας, το “ΕΛΛΗ”. Είχε διαγράψει ένα εντυπωσιακό τόξο στη θάλασσα, σύμβολο του τελευταίου του χαιρετισμού, στην Παναγία, στους προσκυνητές. Βρισκόταν οκτακόσια μέτρα περίπου δυτικά από το λιμάνι και περιμέναμε, όπως έλεγε ο κόσμος, ότι το τιμητικό άγημα των ναυτών ήταν έτοιμο να αποβιβαστεί στην ξηρά, για ν’ αποδώσει τις τιμές κατά τη λιτάνευση της άγιας εικόνας»²⁶.

²⁴ Πρόκειται για τη νησίδα Γυάρως των Κυκλάδων. Οι Υστερνιώτες την αποκαλούν «Γιούρα». Δεν πρέπει όμως να συγχέεται με την ομώνυμη νησίδα των Σποράδων.

²⁵ Πρόκειται για το γιατρό και κατ’ επανάληψη Δήμαρχο Τήνου Σωκράτη Κων. Καρδαμίτση (1908 - 2006). Βλέπετε Κώστα Δανούση, «Σωκράτης Καρδαμίτσης. Ο γιατρός των πτωχών, ο πολίτης, ο πατριώτης, ο άνθρωπος», εφημ. *Υστερνιώτικα*, αρ. 80 (2006).

²⁶ Ο Νικόλαος Βιδάλης (γεν. 1925, Υστερνία) μας διηγείται: «Την ώρα που χτύπησαν το “Ελλη” είμασταν με το Γιάννη τον Καρδαμίτση μέσα στο καΐκι του Γαβαλά, από τα Πλατειά, που ήταν δεμένο α-

Ερώτηση: «Πώς προσλάβατε το γεγονός του τορπιλισμού εκείνη τη στιγμή; Καταλάβατε τι είχε γίνει; Ακούσατε από άλλους; Τι έλεγε ο κόσμος και οι αρχές;»

Απάντηση: «Το γεγονός του τορπιλισμού εκείνη τη στιγμή το καταλάβαμε από το φοβερό, δυνατό κρότο που προκάλεσε η τορπίλη που χτύπησε το “ΕΛΛΗ” στο λεβητοστάσιο. Στην αρχή ο κόσμος δεν έβαλε την υποψία ότι το πλοίο είχε πάθει κάτι κακό, νόμιζε απλά ότι είχε γίνει κάποια έκρηξη στα καζάνια του. Σε λίγα λεπτά, όμως, φάνηκε από την έκρηξη πυρκαγιά στο λεβητοστάσιο και καπνός σκέπασε το πλοίο. Αμέσως διαδόθηκε ότι δεν ήταν έκρηξη καζανιών, αλλά προγραμματισμένος άναδρος τορπιλισμός για την καταστροφή του πλοίου από κάποιο εχθρικό κράτος. Χωρίς να γνωρίζει κανείς ή να κατονομάζει ποιοι ήταν αυτοί που το επιχειρήσαν. Ο κόσμος και ‘μεις είμαστε πολύ φοβισμένοι και συγκινημένοι, απ’ αυτήν την άναδρη πράξη και κατατιμούμαστε και παρακαλούσαμε την Παναγία να τιμωρήσει αυτούς, που στη γιορτή της τόλμησαν να κάνουν αυτήν την ανίερη πράξη. Οι αρχές συμβούλευαν τον κόσμο ν’ απομακρυνθεί από την προκουμαία, γιατί είχε διαδοθεί ότι στις αποθήκες του πλοίου υπήρχε πολύ πολεμικό υλικό και υπήρχε φόβος, να γίνει φοβερή έκρηξη και να καταστρέψει την πόλη. Μεγάλος φόβος μας κυριέψε με αυτά που διαδιδόταν».

Ερώτηση: «Μετά το πλήγμα του πλοίου ρίχτηκαν και άλλες τορπίλες;»

Απάντηση: «Κατά της “ΕΛΛΗΣ” ριχτήκαν τέσσερις τορπίλες από το κρυμμένο στα βαθιά νερά άγνωστο υποβρύχιο, ύπουλα και άναδρα. Η πρώτη πέτυχε ακριβώς κάτω απ’ τις μηχανές

του πλοίου και με την έκρηξη που ακολούθησε τις κατάστρεψε και η καύσιμη ύλη που ξεχύθηκε πήρε φωτιά. Το υποβρύχιο έριψε δεύτερη τορπίλη για να χτυπήσει τα καράβια της ακτοπλοΐας, που ήταν γεμάτα κόσμο. Η τορπίλη αστόχησε, πέρασε τον πέτρινο λιμενοβραχίονα²⁷ πολύ κοντά και απομακρύνθηκε ανοιχτά στο πέλαγος. Το υποβρύχιο συνέχισε τη φονική του επιχείρηση, έριψε ακόμη άλλες δύο. Η μία χτύπησε τον παλιό λιμενοβραχίονα και προκάλεσε με την έκρηξή της ένα μεγάλο χόλασμα και τον έκοψε στη μέση. Η άλλη αστόχησε κι αυτή και χτύπησε μια μικρή ξέρα, που βρίσκεται νότια του καφενείου του Νάτσιου²⁸ Απέρηγ του Ιωσήφ, απ’ αυτήν Καρδιανή, στην προκουμαία. Αυτήν την έκρηξη την αντιληφθήκαμε με τα μάτια μας, γιατί μια τεράστια στήλη νερού ανυψώθηκε ψηλά ως είκοσι μέτρα και κατέπεσε μετά με φοβερό πάταγο».

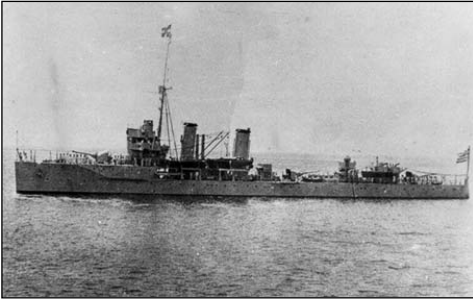
Ερώτηση: «Τι κάνατε αμέσως μετά;»

Απάντηση: «Μετά τον τορπιλισμό, μικροί και μεγάλοι κυριεύθηκαν από μεγάλη φοβία και ανασφάλεια και για ένα λόγο περισσότερο, επειδή είχε διαδοθεί η πληροφορία ότι το πλοίο επρόκειτο ν’ ανατιναχθεί στον αέρα, με τα πολεμικά που είχε και η πόλη επρόκειτο ν’ αφανισθεί. Για τους λόγους αυτούς η Αστυνομία έδινε οδηγίες ότι έπρεπε το συντομότερο ο κόσμος να απομακρυνθεί από την προκουμαία, από την πόλη, προς τα βόρεια, για να έχει ασφάλεια όταν γίνει η ανατίναξη του πολεμικού. Εγώ με το Νικόλα Βιδάλη πήρα το δρόμο που κατευθύνεται από τον Άγιο Νικόλα προς τα περιβόλια και από εκεί, περνώντας απ’ τη θέση Σταμνάδικα, φτάσαμε πιο ψηλά, κοντά στο χωριό Τριπόταμος. Εκεί, σε μια ασφαλή θέση και με καλή ορατότητα

πέναντι απ’ εκεί που είναι σήμερα το άγαλμα του Λιαρούτσου. Τρέξαμε προς του Νάτσιου να δούμε τι έγινε. Μόλις είχαμε φτάσει έσκασε η τορπίλη εκεί μπροστά και σήκωσε πολύ νερό. Μας είδε ο Σωκράτης ο Καρδαμίτσας και μας κινήγησε. Πήραμε το δρόμο του Αγίου Νικολάου και από τα Περιβόλια τραβήξαμε ίσα πάνω για τον Τριπόταμο και μετά στο χωριό μας» (Καλοκαίρι 2006).

²⁷ Αναφέρεται στον νοτιοανατολικό λιμενοβραχίονα του λιμανιού που αρχίζει από το Πασακρωτήρι.

²⁸ Νάτσιος, καθολικό βαπτιστικό από την ιταλική προφορά του ονόματος Ignazio (Ιγνάτιος). Μέχρι και σήμερα το καφενείο αυτό αναγνωρίζεται με το όνομα του τότε ιδιοκτήτη του, του «Νάτσιου» (το σημερινό «Ξέμπαρκο»). Στο σημείο εκείνο τότε υπήρχε άμμος.

Ανω το ελαφρό καταδρομικό «Ελλη» και κάτω το ιταλικό υποβρύχιο «Delfino».

προς τη θάλασσα, παρακολουθούσαμε το πληγωμένο πολεμικό, γερμένο από τη μια του πλευρά, και περιμέναμε με αγωνία να δούμε το τέλος αυτής της τραγωδίας. Δεν πέρασε πολλή ώρα, το πλοίο βάραινε απ' τη θάλασσα, που το κατέκλυσε, και βυθίστηκε. Εμείς πήραμε το δρόμο του γυρισμού όπως έκαναν και άλλοι άνθρωποι».

Ερώτηση: *«Υπήρξαν φήμες για αρνητική στάση κάποιων καθολικών κατοίκων; Μπορούσε κάποιος να ξέρει εκείνη τη στιγμή τι ακριβώς είχε συμβεί, δηλαδή εάν επρόκειτο για υποβρύχιο και μάλιστα ιταλικό;»*

Απάντηση: *«Στο ερώτημα αυτό δεν είμαι σε θέση να γνωρίζω, αν υπήρξαν φήμες για αρνητική*

στάση κάποιων καθολικών κατοίκων. Γιατί από τους μανάβηδες των χωριών των Μέσα μερών που έρχονταν καθημερινά στο χωριό, για να πουλήσουν τα αγροτικά προϊόντα τους, ποτέ δεν άκουσα να καταφέρονται κατά του ελληνικού κράτους ή να υποστηρίζουν τους Ιταλούς. Το ίδιο διαπίστωσα και από τον πατέρα μου²⁹, ποτέ δεν τον άκουσα να καταφέρεται εναντίον των καθολικών για ασυμβίβαστη διαγωγή. Ίσα - ίσα, πάντοτε είχε καλές, φιλικές σχέσεις μαζί τους και αυτοί αυτό το εκτιμούσαν κι έδειχναν σ' αυτόν σεβασμό και πολλή εκτίμηση. Προσωπικά οφείλω να αναφέρω, ότι το έτος 1950 ήμουν διορισμένος δάσκαλος στο δημοτικό σχολείο Καρδιανής. Οι μισοί μαθητές του σχολείου ήσαν ορθόδοξοι και οι μισοί καθολικοί. Με τους καθολικούς γονείς των παιδιών είχα μια πολύ καλή συνεργασία, να τους ανακοινώνω για την πρόοδο στα μαθήματα και τη διαγωγή τους. Για τέσσερα χρόνια που υπηρέτησα στο σχολείο τους, δεν μου έκαναν ποτέ κανένα παράπονο. Ήταν πάντοτε συνεργάσιμοι για τα διάφορα προβλήματα του σχολείου και με μεγάλο ενδιαφέρον. Μπορώ στο σημείο αυτό να τονίσω η μεγάλη κατανόηση του Προέδρου της Κοινότητας και προέδρου της Σχολικής Εφορείας Αντωνίου Απέργη³⁰, καθολικού το θρήσκευμα. Ενθουμούμαι το μεγάλο ενδιαφέρον του για τη λειτουργία του σχολείου, την ευγένειά του και τη φιλοξενία του. Με την προσωπική του πολιτισμένη ζωή που έκανε στο χωριό, ήταν πράγματι ένας αληθινός πατριάρχης, να διδάσκει πάντοτε με το παράδειγμά του την αγάπη και την ομόνοια, που πρέπει να

²⁹ Ο πατέρας του, Κων/νος Νικ. Καρδαμίτσης (1874 - 1967), δάσκαλος στα Υστέρνια με αποφασιστικής σημασίας δράση σε όλη την περιφέρεια του Πανόρμου, δράση που τον ανέδειξε σε «γέρο-Πλάτανο της Εξωμεριάς» την εποχή εκείνη ήταν Επίτροπος του Ιερού Ιδρύματος της Ευαγγελίστριας. Μάλιστα τις ώρες εκείνες βρέθηκε στα γραφεία του Ιδρύματος, όπου και παρέμεινε έως και τη βύθιση του πολεμικού και την αποτροπή του κινδύνου από την ενδεχόμενη έκρηξη.

³⁰ Πρόκειται για τον Αντώνιο Λορέντζου Απέργη (1900 - 1900), επί δεκαετίες Πρόεδρο της Κοινότητας Καρδιανής. Πατριαρχική μορφή, παράγοντας ισορροπίας στο χωριό του, ο βράχος πάνω στον οποίο εκτονώνονταν όλες οι τοπικές (θρησκευτικές και άλλες) εντάσεις. Για την εξαιρετική αλληλεγγύη που επέδειξε αυτός και η οικογένειά του κατά τη διάρκεια του λιμού (1941/42) βλέπετε Σωκράτη Καρδαμίτση, *Σκόρπιες αναμνήσεις από το έπος του 1940 και την ιταλογερμανική κατοχή της Τήνου*, Πειραιάς 1998, σελ. 149.

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

- 06.25': Αφίξη στην Τήνο από τη Μήλο. Αγκυροβόλημα. Προγραμματισμένη έξοδος αγήματος ώρα 10.30'.
- 07.00': Αεράκατος άγνωστης εθνικότητας κάνει δύο κύκλους πάνω από το λιμάνι σε ύψος 1200 μ.
- 08.25': Η πρώτη τορπίλη πλήττει το σκάφος.
- 08.35': Εκτοξεύεται δεύτερη τορπίλη, η οποία πλήττει τον δυτικό λιμενοβραχίονα σχεδόν στο μέσον, στον οποίο προκαλεί ρήγμα.
- 08.36': Λίγα δευτερόλεπτα μετά τη δεύτερη εκτοξεύεται και τρίτη τορπίλη, η οποία προσκρούει σε ύψαλο 20 - 30 μέτρα από την αρχή του δυτικού λιμενοβραχίονα και εκρηγνύται. Ο αεροθάλαμος της ημικατεστραμμένος και χωρίς ενδείξεις εθνικότητας παραδόθηκε στον Τελώνη Τήνου για φιλάζη. Σήμερα κοσμεί το Μουσείο των θυμάτων του «Ελλη».
- 09.45': Το «Ελλη» εγκαταλείπεται από το πλήρωμά του.
- 10.20': Το σκάφος βυθίζεται.

υπάρχει μεταξύ καθολικών και ορθόδοξων. Τον ενγνωμονώ και τον ενθυμούμαι πάντοτε, αυτόν τον αξιόλογο, πολιτισμένο άνθρωπο».

Μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας.

Κάθε σημαντικό γεγονός —και ο τορπιλισμός του «Ελλη» υπό τις συνθήκες που έλαβε χώρα ήταν τέτοιο— γίνεται αφορμή για τη δημιουργία μύθων. Όλοι οι άνθρωποι διεκδικούν το δικαίωμα του αυτόπτη μάρτυρα, του παρόντος την ώρα που η ιστορία γράφεται. Έτσι οι μνήμες δεν καταγράφονται απλά, αλλά εν πολλοίς κατασκευάζονται. Κατασκευάζονται είτε εξ υπ' αρχής είτε οι φανταστικές κατασκευές έρχονται να συμπληρώσουν τα κενά της αρχικής καταγραφής του συμβάντος. Δεν πρόκειται εδώ για διαφορετική πρόσληψη του ίδιου συμβάντος ανάλογα με τη θέση, την κατάσταση, την ψυχολογία του καθενός —πράγμα φυσιολογικό—, αλλά για «κατασκευή» εν όλω ή εν μέρει. Αντιφάσεις παρουσιάζουν και οι μαρτυρίες των μελών του πληρώματος κατά την προανάκριση που ακολούθησε³¹. Ανάλογες είναι και οι μνήμες αυτοπτών³². Ευαίσθητα άτομα και παιδιά, ιδιαίτερα όταν τελούν υπό καθεστώς τρόμου ή πανικού, είναι πρόσφορα σε τέτοιου είδους κατασκευές. Χάνουν συχνά την αίσθηση του χρόνου³³, ενσωματώνουν στη μνήμη τους διηγήσεις τρίτων ή φήμες που κυκλοφορούν και στη συνέχεια συγκροτούν μια κατασκευασμένη αφήγηση, την οποία πιστεύουν ως

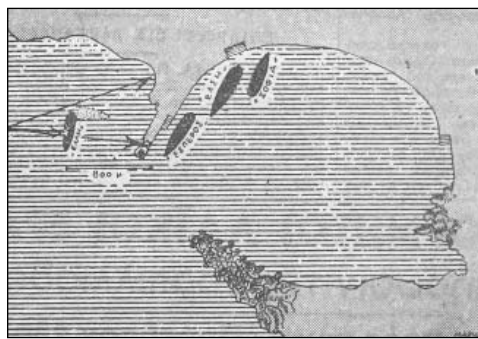
³¹ Ηλία Ιω. Ρουμάνη, *Ο τορπιλισμός της «Ελλης» και το έπος του 1940-41*, «Τήνος», Αθήνα 2002, σελ. 330 επόμενα.

³² Καταγράφεται ότι μαζί με το «Εσπερος» έσπευσε να ρυμουλκήσει το «Ελλη» και το «Αδριατικός», ενώ το δεύτερο δεν ήταν τότε εκεί. Αναφέρεται ότι τα ατμόπλοια ήταν γεμάτα κόσμο, ενώ ήταν κενά. Είχαν αφιχθεί αρκετά νωρίτερα και θα αναχωρούσαν μετά την ολοκλήρωση της λιτανείας. Ο γενάτρος Σωκράτης Καρδαμίτσης (γεν. 1908) αποδίδει στον βαριά τραυματισμένο κελευστή Νίκο Παπανικολάου λόγια που ήταν αδύνατο να έχει πει («— *Μας φάγαν οι Ιταλοί φασίστες! Παιδιά, να πάρετε πίσω το αίμα μας*»). Τη στιγμή εκείνη κανείς δε γνώριζε την εθνικότητα του υποβρυχίου, ενώ οι Έλληνες της εποχής δεν χρησιμοποιούσαν για τους Ιταλούς το επίθετο «φασίστες», αλλά «μακαρονάδες». Ο ίδιος όμως ο Καρδαμίτσης διηγείται το ίδιο συμβάν διαφορετικά κάποια χρόνια αργότερα (Βλ. Σωκρ. Καρδαμίτση, *Σκόρπιες...*, ό.π., σελ. 155). Ο ίδιος επίσης ισχυρίζεται ότι στο «κενοτάφιο» του «Ελλη» στην Παναγία αναπαύονται τα οστά εννέα ανδρών του, ενώ αφενός δεν πρόκειται για κενοτάφιο και αφετέρου πρόκειται για τα οστά τριών μελών του πληρώματος (οι άλλοι έξι ήταν μέσα στο λεβητοστάσιο, διαμελίστηκαν και δεν ανασύρθηκαν). Βλέπετε Γιώργου Μαρμαρίδη, «Τρεις τορπίλες στο νησί της Παναγιάς», εφημ. *Ακρόπολις*, 15.8. 1981. Τέλος ο Γεώργιος Ι. Δώριζας (*Η νέα Τήνος*, Αθήνα 1981, σελ. 27) ισχυρίζεται ότι στο λιμάνι υπήρχαν τα ατμόπλοια «Αθήναι», «Ελση», «Σάμος» και «Σοφία».

αληθινή. Στην περίπτωση μας δε μας ενδιαφέρουν οι όποιες φήμες, αλλά οι φήμες που σχετίζονται με τη στάση των καθολικών κατοίκων του νησιού.

Σήμερα γνωρίζουμε όλες τις λεπτομέρειες του συμβάντος. Το ιταλικό υποβρύχιο Delfino (καθέλκυση το 1930, τύπου Squalo³⁴ [= καρχαρίας]) με κυβερνήτη τον πλωτάρχη Giuseppe Aicardi³⁵, συνοδευόμενο από το υποβρύχιο Ascianghi³⁶ (κατασκευής 1938) με κυβερνήτη τον πλωτάρχη Ugo Getti, έφτασε έξω από το λιμάνι της Τήνου λίγο πριν φτάσει το «Ελλη», προερχόμενο από τη Μήλο³⁷. Τελικά ανέλαβε δράση στις 08.25', όταν εκτόξευσε από την πλώρη την πρώτη τορπίλη κατά το «Ελλη». Μετά από δέκα περίπου λεπτά, αφού έστριψε αριστερά, με διαφορά δευτε-

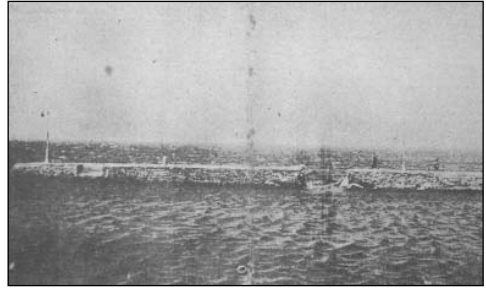
Σκαριφήματα του λιμανιού της Τήνου κατά τον τορπιλισμό του «Ελλη». Πάνω από την εφημ. «Ακρόπολις» (18.8.1940) και κάτω από το περιοδικό «Ναυτική Ελλάς» (00/00000000).

³³ Ο Ιάκωβος Διονυσίου Μαλακατές (γεν. 1929, Υστέρνια) επιμένει ότι η αεράκατος πέταξε πάνω από το «Ελλη» λίγο πριν εκραγούν οι τορπίλες. Ο ίδιος δηλώνει ότι βγήκε από το καφενείο του Νάτσιου να δει το πλοίο και είδη την τροχιά της τρίτης τορπίλης, την οποία αρχικά πέρασε για μεγάλο ψάρι [κάτι που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, γιατί τις τροχιές των τορπιλών είδαν πολλά άτομα] (20.10. 2008).

³⁴ Η Ιταλία το 1940 διέθετε τρία ακόμη υποβρύχια αυτού του τύπου (τα Squalo, Narvallo και Tricheco). Σύμφωνα με το Ιταλικό Πολεμικό Ναυτικό διέθετε 8 τορπιλοσωλήνες των 533 mm (4 στην πλώρη και 4 στην πρύμνη). Το Ascianghi διέθετε 6 τορπιλοσωλήνες των 533 mm (4 στην πλώρη και 2 στην πρύμνη). Όμως η δεύτερη τορπίλη ήταν των 450 mm. Προφανώς πρόκειται για ζήτημα που απαιτεί παραπέρα διερεύνηση. Υπάρχουν τρεις εκδοχές: (α) Λάθος εκτίμηση των αξιωματικών του Πολεμικού μας Ναυτικού, (β) Μετασκευή στους τορπιλοσωλήνες της πρύμνης του Delfino, και (γ) Ύπαρξη και άλλου υποβρυχίου. Ιταλικά υποβρύχια με τορπιλοσωλήνες αποκλειστικά των 450 mm, τύπου Ammiragli (14 τορπιλοσωλήνες, 8 στην πλώρη και 6 στην πρύμνη), τέθηκαν σε υπηρεσία το 1941.

³⁵ Το Νοέμβριο του 1940 ο Aicardi παρέδωσε τη διοίκηση του Delfino στον Alberto Avogardo di Cerrione. Ο Γεώργιος Ι. Δωρίτζας (ό.π., σελ. 28 - 29) ισχυρίζεται λαμπρασμένα ότι ο Aicardi και ο υπαρχός του δολοφονήθηκαν από τις ιταλικές μυστικές υπηρεσίες κατά την επιστροφή τους στην Ιταλία μετά τον τορπιλισμό! Η πληροφορία δεν αναφέρεται από άλλη πηγή. Πιθανότατα ανήκει στο

ρολέπτων, εκτόξευσε από την πρύμνη άλλες δύο τορπίλες εναντίον του λιμανιού³⁸. Η πρώτη προσέκρουσε σχεδόν στο μέσον του δυτικού λιμενοβραχίονα, προκαλώντας ρήγμα τριών μέτρων, και η δεύτερη σε ύψαλο λίγα μέτρα έξω από το καφενείο του Νάτσιου³⁹. Και οι δύο εκρήξεις σήκωσαν στήλες νερού (η πρώτη και λίθων). Δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε ποια στήλη νερού αποτυπώνει η γνωστή φωτογραφία (βλέπετε εξώφυλλο). Πιθανότατα και των δύο. Ακολούθησε πανικός. Τα μικρά σκάφη των Τηνιακών έσπευσαν στο πολεμικό για την παροχή βοήθειας. Από τα τρία επιβατηγά που βρίσκονταν στο λιμάνι — «Έσπερος», «Έλση» και «Σοφία» — μόνον το πρώτο ήταν «υπ' ατόμων» και κατόπιν έκκλησης αξιωματικών του «Έλλη» προσπάθησε ανεπιτυχώς να ρυμουλκήσει το πολεμικό στα απέναντι αβαθή και όχι στον «όρμο της Αγκάλης» που ισχυρίζονται κάποιοι αυτόπτες. Δε γνωρίζουμε την ακριβή θέση των ατμοπλοίων εκείνη τη στιγμή μέσα στο λιμάνι. Πιθανότατα είχαν πρυμνοδετήσει απέναντι από τη σημερινή πλατεία Παντανάσσης (βλέπετε σχεδιαγράμματα και αεροφωτογραφία της Πόλης της Τήνου του 1940) και έτσι ήταν αδύνατο να πληγούν από τις τορπίλες του ιταλικού υποβρυχίου. Οι αρχές κατηύθυναν τον κόσμο προς τα υψηλά. Ο φόβος έκρηξης του

Πάνω: Το ρήγμα του δυτικού λιμενοβραχίονα (εφημ. Πρωία, 18.8. 1940). Κάτω: Αεροφωτογραφία της Πόλης Τήνου (εφημ. Ελληνικόν Μέλλον, 8.12. 1940).

όργιο των φημών που επακολούθησε τον τορπιλισμό.

³⁶ Ονομασία από τη μάχη της λίμνης του Ascianghi στον πόλεμο της Αιθιοπίας (31.3. 1936), κατά την οποία οι Ιταλοί χρησιμοποίησαν ασφυξιογόνα αέρια κατά παράβαση της διεθνούς νομοθεσίας.

³⁷ Το Delfino και το Ascianghi βυθίστηκαν το 1943. Το πρώτο είχε άδοξο τέλος. Εξαιτίας βλάβης στο πηδάλιο —παρόμοια παρουσιάστηκε μετά τον τορπιλισμό του «Έλλη»— συγκρούστηκε με φορητήγίδα στον κόλπο του Τάραντα (κοντά στον κάβο του San Vito) και βυθίστηκε αυτόανδρο στις 23.3. 1943. Το δεύτερο βυθίστηκε από τα αγγλικά αντιτορπικά Laforey και Eclipse στο Largo di Augusta στις 23.7. 1943.

³⁸ Εδώ συμφωνεί η μαρτυρία του Antonio Gianelloni, χειριστή των τορπιλοσωλήνων του Delfino (Βλέπετε Γιάννη Τσένη, «Δύο ιταλικά υποβρυχία βύθισαν το “Έλλη”» και «Ο τορπιλισμός της “Έλλης” από το περισκόπιο του ιταλικού υποβρυχίου», περ. *Ταχυδρόμος*, τχ 42 και 43 της 30.10. και 6.11.1982 αντίστοιχα. Η ίδια πορεία καταγράφεται και στο σχεδιάγραμμα του περιοδικού «Ναυτική Ελλάδα», μόνο που σε αυτό δε σημειώνεται η παρουσία στο λιμάνι του Α/Τ «Σοφία». Ο Aicardi πίστεψε ότι η τρίτη τορπίλη χτύπησε ατμόπλοιο που βρισκόταν μέσα στο λιμάνι. Βλέπετε Κάρουλο Μωραϊτή, *ΕΛΛΗ, ο τορπιλισμός της ντροπής*, «Βασδέκης», Αθήνα 1998, σελ. 130.

³⁹ Η σειρά εκτόξευσης —και πρόσκρουσης— των τορπιλών είναι αδιαμφισβήτητη. Εξάλλου επιβεβαιώνεται και από τα επίσημα έγγραφα του ΠΝ (129/ 21.8. 1940 πρακτικό επί του «Αβέρωφ» και Πρόγραμμα προανάρκρησης).

«Ελλη» ήταν έντονος. Τον περιγράφει εύγλωττα ο Κων/νος Ν. Καρδαμίτσης (1874 - 1967), τότε Επίτροπος της Παναγίας⁴⁰. Η λειτουργία στην Παναγία ολοκληρώθηκε εσπευσμένα, όλοι απομακρύνθηκαν από το ναό και μόνον αφού το πλοίο βυθίστηκε χωρίς να ανατιναχθεί (ώρα 10.20')⁴¹ ο κόσμος άρχισε να επιστρέφει για να γίνει τελικά η λιτάνευση της εικόνας (11.30'). Μετά τη λιτανεία ο ύπαρχος του «Ελλη» Δούσης, με άκρα μυστικότητα, περισυνέλεξε τα πρώτα θραύσματα της δεύτερης τορπίλης, από τα οποία αποδεικνύονταν η εθνικότητα του υποβρυχίου. Την επομένη, 16.8. 1940, σήκωσε βοριά και έτσι τα υπόλοιπα θραύσματα περισυνέλεξε, με βοήθεια δυτών, ο ανθυποπλοίαρχος Χ. Λεβαντίνοβς τη μεθεπομένη, 17.8.1940. Κανείς, λοιπόν, δε γνώριζε την εθνικότητα του υποβρυχίου, τουλάχιστον μέχρι το μεσημέρι της 15.8. 1940. Εξάλλου ούτε Ιταλοί υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι γνώριζαν ποιος είχε δώσει τη σχετική διαταγή (π.χ. άγνοια είχε και ο κόμης Ciano, Υπουργός Εξωτερικών και γαμβρός του Mussolini)⁴². Αυτό, λοιπόν, που δε γνώριζε ο Ciano, δεν μπορούσαν να ξέρουν οι κάτοικοι της Τήνου, ειδικά τις πρώτες ώρες μετά το συμβάν!

Η καταφορά κατά των καθολικών του νησιού.

Όπως τονίστηκε προεισαγωγικά, η ανάπλαση των αρχικών εντυπώσεων δε γίνεται σε κενό αλ-

λά μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες. Έτσι συνέβη και στη συγκεκριμένη περίπτωση. Πολλοί αυτόπτες μάρτυρες του τορπιλισμού — και μεταξύ αυτών ο Κοσμάς Λαμέρας — ενσωμάτωσαν στις μνήμες τους φήμες που κυκλοφόρησαν τότε ευρέως, καλόβουλα και κακόβουλα (καταθέτει πράγματα που δεν είχαν γίνει). Μια από τις φήμες αυτές ήταν ότι οι καθολικοί κάτοικοι του νησιού γνώριζαν τον επικείμενο τορπιλισμό και, όταν αυτός τελικά συνέβη, δεν μπορούσαν να κρύψουν τη χαρά τους. Στο πλαίσιο αυτό ο Κοσμάς Λαμέρας ενσωμάτωσε στις μνήμες του την ιστορία για τον καθολικό που καβάλα στο γαρί μουλάρι και κρατώντας την ιταλική σημαία κατευθυνόταν περιχαρής προς το Βρυσί για να μεταδώσει την είδηση. Κάτι τέτοιο βέβαια ήταν απολύτως αδύνατο να έχει συμβεί. Η ανάμνηση, όμως, του Λαμέρα πιστοποιεί το όργιο των σχετικών φημών σχετικά με τη «μειοδοτική» στάση των καθολικών κατοίκων του νησιού.

Η πλέον συνήθης κατηγορία ήταν εκείνη της έπαρσης ιταλικής σημαίας στο ναό του Αγίου Αντωνίου της Παδούσης στην μετά τον τορπιλισμό του «Ελλη». Μάλιστα δέκα χρόνια πριν το ζήτημα αυτό αναζωπυρώθηκε, όταν Τηνιακός εκπαιδευτικός (φιλόλογος) μετέβη αυτόκλητος στο ξενοδοχείο Porto Tango, στον Άγιο Ιωάννη στο Πόρτο, όπου διέμενε η δημοσιογράφος Άννα Παναγιωταρέα, η οποία ετοίμαζε ρεπορτάζ για την Τήνο του Δεκαπενταύγουστου, και «κατέθεσε» το «γεγονός» («το γεγονός») μόνον χωρίς σχόλια,

⁴⁰ «... με βήμα ταχύ γύρισα τότε στο Ιερόν Ίδρυμα, απ' όπου ο κόσμος, δεξιά και αριστερά έτρεχε στους δρόμους και στα λαγκάδια με κατεύθυνση στα βορεινά και στα δυτικά μέρη, καθώς και οι κάτοικοι της Χώρας για να σωθούν, γιατί το πολεμικό πλοίο είχε τα πυρομαχικά του κι ήταν μεγάλος κίνδυνος να γίνη έκρηξι και να καταπέσουν όλα από τον τρομερό κλονισμό της, σπίτια, καμπαναριά κι εκκλησίες». Βλέπετε

Κων/νου Νικ. Καρδαμίτση, «Καθήκον - Πίστις: Γύρω από τον τορπιλισμόν της “ΕΛΛΗΣ”», Κυκλαδικόν Φως, αρ. 117 (1964).

⁴¹ Υπάρχει σύγχυση ως προς την ώρα βύθισης του σκάφους που οφείλεται στο αρχικό κυβερνητικό ανακοινωθέν. Το «Ελλη» εγκαταλείφθηκε στις 09.45' και βυθίστηκε στις 10.20'.

⁴² Φαίνεται ότι επρόκειτο για ιδιόγραφη, προσωπική και άκρως απόρρητη διαταγή του Mussolini στον Ιταλό ναύαρχο Cavagnari, ο οποίος τη διαβίβασε στο Διοικητή των Δωδεκανήσων De Vecchi. Ο τελευταίος ανέθεσε προφορικά την εντολή στον πλωτάρχη Aicardi, ως τον πλέον ικανό διοικητή υποβρυχίου της περιοχής ευθύνης του. Το «Ascianghi» ήταν νεότερο του «Delfino».

όπως έλεγε αργότερα δικαιολογούμενος). Μόνον, όμως, οι άμοιροι παιδείας μπορούν να ισχυριστούν ότι η κατάθεση ενός τέτοιου «γεγονότος», χωρίς ερμηνεία ή αναφορά στα συμφραζόμενα της εποχής, αποτελεί πράξη ανιδιοτελή και αντικειμενική περιγραφή της πραγματικότητας⁴³.

Επρόκειτο, όμως, για τη μισή αλήθεια. Στο μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου έμεναν τότε δύο Ιταλοί φραγκισκανοί μοναχοί και η ιταλική σημαία, μαζί με την ελληνική, ήταν επηρμένες από το πρωί, λόγω της επισιμότητας της ημέρας⁴⁴. Ο Δεκαπενταύγουστος (Ferragosto) είναι μεγάλη γιορτή τόσο για τους ορθόδοξους όσο και τους καθολικούς. Πέρα από το γεγονός ότι κανείς δε γνώριζε εκείνη τη στιγμή τι ακριβώς είχε συμβεί, αν πράγματι είχε συμβεί μια τέτοια προκλητική ενέργεια, οι συνέπειες θα ήσαν σοβαρές. Εξάλλου το καθεστώς Μεταξά (και συγκεκριμένα η Διεύθυνση Ειδικής Ασφάλειας) είχε αναπτύξει ένα τέλειο δίκτυο πληροφοριών και ο Υφυπουργός Δημόσιας Ασφάλειας Κων/νος Μανιαδάκης επαίρετο ότι «*στους τρεις ο ένας είναι δικός μου*». Καταβλήθηκε, λοιπόν, προσπάθεια από κύκλους φανατικών να κατηγορηθούν οι καθολικοί συ-

ντοπίτες τους για εθνική μειοδοσία.

Οι καθολικοί της Τήνου —όπως εξάλλου όλες οι μειονότητες (εθνικές, θρησκευτικές, κλπ) τα χρόνια εκείνα— για λόγους «ασφαλείας», και όχι μόνον, τοποθετούνταν⁴⁵ ακραιφνώς εθνικιστικά και συντηρητικότερα πολιτικά. Την εποχή εκείνη (1929 - 1948) καθολικός επίσκοπος Τήνου ήταν ο Αλέξανδρος Γουιτάτος⁴⁶ από την Κέρκυρα, ιταλικής καταγωγής και υπηκοότητας, ο οποίος με εγκύκλιό του καταδίκασε την άναδρη επίθεση και προχώρησε, όπως όλοι οι Έλληνες, σε έρανο για τη ναυπήγηση της «νέας Έλλης» (Βλέπετε έγγραφο παραρτήματος).

Η καταφορά, όμως, κατά των καθολικών της Τήνου δεν έπαυε. Αντίθετα συνεχίστηκε σε δύο κυρίως μέτωπα: (α) Της φιλικής αντιμετώπισης των Ιταλών κατακτητών, και (β) Της εκμετάλλευσης των ορθοδόξων συντοπιτών τους που πέθαιναν από την πείνα.

Στην πρώτη περίπτωση κατηγορούνταν ότι ταυτίζονταν με τους κατακτητές και επεδείκνυαν, ιδίως οι κοπέλες, φιλική συμπεριφορά προς τους Ιταλούς στρατιώτες. Για παράδειγμα έχει καταγραφεί δήλωση ορθοδόξου της Καρδινής ότι κάποιος καθολικός συντοπίτης του τού

⁴³ «Ντροπή κυρία Παναγιωταρέα, ντροπή κύριε Αμυραλή», εφημ. *Τηνιακή Φωνή*, αρ. 00 (1998). Για το ίδιο ζήτημα βλέπετε και Κώστα Δανούση, «Η καθολική διανόηση στην Τήνο τον 19ο αι.» *Τηνιακά Ανάλεκτα*, 5 (2003), σελ. 405 - 430, και ειδικότερα σελ. 425.

⁴⁴ Βλέπετε μαρτυρία Στέλιου Φώσκολου - Παπαδάκη στο Αλέκου Φλωράκη, *Η Παναγία της Τήνου στον Αγώνα '40*, Αθήνα 1990², σελ. 56.

⁴⁵ Οι κοινωνικές και πολιτικές επιλογές της Καθολικής Εκκλησίας, όπως εξάλλου και της Ορθόδοξης, ήταν πάντοτε συντηρητικές (βλ. τη «δεξιά του Κυρίου»). Στην περίπτωση, όμως, αυτή είχε περισσότερους λόγους να είναι προσεκτική. Αναμφίβολα στην Ιταλία υπήρξαν πολλοί κληρικοί υπέρμαχοι του Φασισμού. Όχι, όμως, η πλειοψηφία. Αντίθετα μάλιστα, παρά την επίλυση του Ρωμαϊκού ζητήματος από τον Mussolini το 1929 (Συνθήκες του Λατερανού), η πάπας Πίος XI (1922 - 1939), ο οποίος είχε έρθει σε σύγκρουση με τον Hitler, δε δίστασε να καταδικάσει το 1938 τους ρατσιστικούς νόμους του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος (βλέπετε δήλωσή του: «*Είμαστε όλοι Σημίτες*»).

⁴⁶ Κατά την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου συνελήφθη, κρατήθηκε στον Σταθμό Χωροφυλακής Κώμης και στη συνέχεια απελάθηκε. Κατά την απέλασή του προπηλακίστηκε από ανεύθυνα και ακραία στοιχεία του τόπου. Επανάγη στην έδρα του μετά την εδραίωση της ιταλικής κατοχής στην Ελλάδα (πιθανότατα για την τακτοποίηση εκκρεμοτήτων) και έφυγε αμέσως. Κατά τη διάρκεια της απουσίας του βικάριος ήταν ο π. Ματθαίος Φιλιππούσης. Για τον Γουιτάτο βλέπετε και Ιωάννη Ασημάκη, *Η πορεία των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας και Αγίας Έδρας 1820 - 1980*, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 445 - 452, κ.α.

δήλωσε ότι «*τώρα [με τους Ιταλούς] αισθάνεται ελεύθερος*»⁴⁷. Στο ίδιο μάλιστα χωριό, οι ορθόδοξοι νεαροί της εποχής, όταν έβλεπαν καθολικές κοπέλες να κάνουν παρέα με τους Ιταλούς, τραγουδούσαν το:

«*Δεν είναι άδικο, δεν είναι μεγάλο κρίμα,
το “Ελλη” μας δε σκέπτονται που το σκεπάζει
[το κύμα].*»

Η πραγματικότητα, όμως, ήταν αρκετά διαφορετική. Η ιταλική στρατιωτική διοίκηση ήταν αρκετά ανεκτική και οι Ιταλοί στρατιώτες γρήγορα ανάπτυξαν φιλικές σχέσεις με τους ντόπιους⁴⁸. Στις σχέσεις αυτές μάλιστα αποδίδεται ο διορισμός του Αλεξάνδρου Λαγουρού ως δημάρχου της Τήνου τον Αύγουστο του 1940. Ο Λαγουρός αντικατάστησε το ρηξικέλευθο πατριώτη και δημοκράτη Ιωάννη Κων. Καρδαμίτση, το γνωστό και ως Σχολάρχη⁴⁹. Η δημοχρτία του ελέγχεται ηθικά, γιατί η πρώτη πράξη του υπ' αυτόν Δημοτικού Συμβουλίου (μετά τη συγκρότησή του σε σώμα) ήταν να ανακηρύξει τον Ιταλό στρατιωτικό διοικητή του νησιού σε φιλέλληνα και επίτιμο δημότη, πράξη για την οποία λίγο έλειψε να παραπεφθεί σε Ανταρτοδικείο στην Εύβοια στο τέλος της Κατοχής⁵⁰. Παρά, όμως, τον τρόπο ανάδειξής του ως δημάρχου, είναι αναμφισβήτητο ό-

τι εργάστηκε δραστήρια για την αντιμετώπιση του προβλήματος επισιτισμού του τόπου, ενεργοποιώντας σε επιτροπές τους πολίτες (κυρίως τις κυρίες) του Δήμου του.

Στενές σχέσεις με τους Ιταλούς είχαν αναπτύξει —για ποικίλους λόγους— πολλές γυναίκες του νησιού, αδιαφόρως δόγματος. Βέβαια, φυσικό ήταν, οι καθολικές να «*βλέπουν*» τους Ιταλούς πιο ευνοϊκά. Μάλιστα για κάποιες ορθόδοξες νεαρές τότε από την καλή κοινωνία της Πόλης της Τήνου, οι οποίες είχαν «φιλικές» σχέσεις με την Ιταλική διοίκηση, έχει καταγραφεί το δίστιχο:

«*Είναι και δυο απ' την αριστοκρατία,
που διαταγές εκδίδουνε μες στην Κουμανταρία*⁵¹».

Όλοι προσπαθούσαν να επιβιώσουν —μερικοί ίσως ανέντιμα— και για το λόγο αυτό διατηρούσαν σχέσεις με τους Ιταλούς. Στα αρχεία της Ιταλικής Κατοχής (ΓΑΚ Κυκλάδων, Ερμούπολη) έχουμε εντοπίσει έγγραφο, όπου ορθόδοξος επιχειρηματίας και επιφανής πολίτης της Πόλης της Τήνου αναφέρεται ότι έχει ευεργετήσει την Ιταλική διοίκηση της Τήνου⁵². Κάποιοι βρήκαν αφορμή να εκδικηθούν συντοπίτες τους, καταδίδοντάς τους στις ιταλικές αρχές. Έχει καταγραφεί η κατάδοση του τότε μοιράρχου Χωροφυλακής Γεωργίου Καρδαμίτση στους Ιταλούς του

⁴⁷ Δεν είναι απίθανο να έγιναν και τέτοια πράγματα. Από την άλλη πλευρά είναι βεβαιωμένο ότι κάποιοι φανατικοί ορθόδοξοι συγκεντρώνονταν στην αυλή της Αγίας Τριάδας της Καρδιανής και μοίραζαν τα χωράφια των καθολικών, τους οποίους θα έδιωχναν μετά τον πόλεμο! Την επαύριο, όμως, του πολέμου όλα ξεχάστηκαν. Ειδικά στην Καρδιανή καταλυτικός ήταν ο ρόλος των δύο εφημερίων και του Αντωνίου Λορέντζου Απέργη, οι οποίοι λειτούργησαν κατευναστικά.

⁴⁸ Οι Υστερνιώτες μυλωνάδες, ήρωες εκείνης της εποχής, φοβούνταν περισσότερο τους χωροφύλακες από τους Ιταλούς.

⁴⁹ Για τις δύσκολες μέρες της Κατοχής και το διορισμό του Λαγουρού ως δημάρχου Τήνου βλέπετε . Ιωάννου Καρδαμίτση, «Αι θλιβεραί ημέραι της Κατοχής εις την Τήνον», εφημ. *Κυκλαδικόν Φως*, αρ. 84, 85, 87 (1956) και 88, 92 (1957). Ο Ιωάννης Μεταξάς είχε δεσμούς με την Τήνο. Η σύζυγός του Λέλα, το γένος Κων/νου Χατζηιωάννου, ήταν Τηνιακιά. Εντούτοις δε διόρισε δήμαρχο Τήνο το δεξιό Αλέξανδρο Λαγουρό, αλλά τον πολιτικό του αντίπαλο Ιωάννη Καρδαμίτση. Ο Λαγουρός διέκειτο φιλικά προς τον Μεταξά (Βλέπετε εφημ. *Πρόσδος* [Τήνου], αρ. 00/1922).

⁵⁰ Σώθηκε με παρέμβαση του Γραμματέα του ΕΑΜ Τήνου Παντελή Μαρκουζίου. Για την απόφαση εκείνη του Δημοτικού Συμβουλίου Τήνου βλέπετε και Γεωργίου Ι. Δωρίτσα, *ό.π.*, σελ. 90 - 91.

⁵¹ Από την ιταλική λέξη *commando* (= διοίκηση).

⁵² Το έγγραφο αυτό είναι στη διάθεση οποιουδήποτε ερευνητή. Αποτελεί τεκμήριο της εποχής και φυσικά δεν προσφέρεται για λαϊκίστικη εκμετάλλευση. Ο ίδιος άνθρωπος στη συνέχεια, μετά το 1943, ανέπτυξε εθνική δράση, θέτοντας τον εαυτό και την οικογένειά του σε κίνδυνο.

Πύργου⁵³ ότι είχε αποπειραθεί να φύγει για την Τουρκία (1942). Στη Στενή κάποιοι μεθυσμένοι τραγουδούσαν το «*Κορόιδο Μουσολίνι*» στην ταβέρνα. Συντοπίτες τους τούς κατάγγειλαν στους Ιταλούς και καταδικάστηκαν σε ολιγόχρονη φυλάκιση, την οποία εξέτισαν στα Λαζαρέτα της Σύρου. Σε γενικές, όμως, γραμμές οι Τηνιακοί — ορθόδοξοι και καθολικοί— τήρησαν εθνοπρεπή στάση και παρόλο που από τον Ιούλιο του 1943 είχε αναπτυχθεί στο νησί δίκτυο αντίστασης από Συμμαχικό Κλιμάκιο υπό τον ανθυπολοχαγό Βασίλειο Κοσκινά, κανείς δεν άνοιξε το στόμα του. Μάλιστα οι απεγνωσμένες προσπάθειες των Γερμανών της Σύρου να εντοπίσουν τους δύο ασυρμάτους στην Τήνο απέτυχαν παταγωδώς⁵⁴.

Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας (Armistizio, 8.9. 1943), οι Τηνιακοί —καθολικοί και ορθόδοξοι⁵⁵—, σε γενικές γραμμές, έκρυσαν και περιέθαλψαν όσους Ιταλούς στρατιώτες δεν παραδόθηκαν στους Γερμανούς. Εξαιρεση αποτελεί η παράδοση στους Γερμανούς του αντιφασίστα Ιταλού στρατιωτικού διοικητή της Άνδρου αντισυνταγματάρχη Mela, ο οποίος είχε αντισταθεί στις γερμανικές δυνάμεις σχεδόν επί ένα μήνα⁵⁶. Το επεισόδιο του αφοπλισμού των Ιταλών

στην Καρδιανή δεν κρίνεται σοβαρό⁵⁷.

Κατά τη διάρκεια της ιταλογερμανικής Κατοχής στο νησί δημιουργήθηκε σειρά κοινωνικών προβλημάτων, τα οποία δεν οφείλονταν μόνο στην έλλειψη τροφίμων. Διαπιστώνονται μια χαλάρωση του κοινωνικού ιστού και ένας αυξανόμενος ατομικισμός —«*ο σώζων εαυτόν, σωθήτω*»— που οφείλεται κυρίως στην έλλειψη συγκροτημένης αλληλεγγύης και ειδικότερα στην αδυναμία της ιθύνουσας τάξης, των κοινοτικών αρχόντων και της εκκλησίας, ορθόδοξης και καθολικής (και οι δυο ήσαν ουσιαστικά ακέφαλες), να καλλιεργήσουν τη συνοχή των τοπικών κοινωνιών. Δεν υπήρχαν, ούτε αναδείχθηκαν, ηγετικές προσωπικότητες. Η κατάσταση αυτή προκάλεσε και έκλυση ηθών⁵⁸. Αυτό συνέβη σε όλη την Τήνο και ειδικότερα στην Πόλη. Δεν ήταν ζήτημα καθολικών ή ορθόδοξων. Δημοσίευμα μάλιστα της εποχής ομιλεί ιδιαίτερος εύγλωττα για την κατάσταση των κοριτσιών της Πόλης: «*Μήπως ο αριθμός των κορασίδων, αίτινες παρεσύρθησαν με σύμβουλον την στέρησιν και έδωσαν ό,τι πολυτιμότερον είχαν αντί πινακίου φακής θεωρείται μικρός δια την τόσον μικράν κοινωνίαν μας; Μήπως ο αριθμός των νεανίδων, αι οποίαι ε-*

⁵³ Σωκράτη Καρδαμίτση, *Σκόρπιες...*, ό.π., σελ. 106 - 107.

⁵⁴ Γεωργίου Ι. Δωρίτζα, ό.π., σελ. 51 - 86, και Λάμπρου Τσουρά, *Η Τήνος συμμαχική βάση στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1992.

⁵⁵ Μεταξύ άλλων, ο ορθόδοξος ιερέας της Καρδιανής Γεώργιος Δασκαλάκης έκρυσσε και περιέθαλψε δύο Ιταλούς στρατιώτες που αρνήθηκαν να παραδοθούν στους Γερμανούς.

⁵⁶ Αλεξάνδρου Στυλ. Λαγουρού, *Η ιστορία...*, ό.π., σελ. 219. Δεν είναι εύκολο να ερμηνευθεί η απηνής δίωξη των Ιταλών από τη Χωροφυλακή. Πιθανότατα να οφείλεται σε αντίποινα για την επηρμένη στάση της διοίκησής τους. Όπως, όμως, και να έχει το πράγμα, με τη στάση της αυτή απέσπασε την εμπιστοσύνη των Γερμανών της Σύρου, γεγονός που διευκόλυνε τη δράση του συμμαχικού κλιμακίου στο νησί (Τόσο ο διοικητής της Υποδιοίκησης Χωρ/κής Τήνου, μοίραρχος Εμμανουήλ Παντελίδης, όσο και ο διοικητής του Σταθμού Χωρ/κής Τήνου (Πόλης), ανθυπασπιστής Κων/νος Καρακωνσταντής, ήταν μέλη του Συμμαχικού Κλιμακίου Τήνου. Ο πρώτος μάλιστα εγκατάλειψε τη θέση του και συνόδευσε το Γεώργιο Παπανδρέου στον Τσεσμέ (9/10. 4. 1944).

⁵⁷ Το επεισόδιο έλαβε χώρα μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, όταν οι Ιταλοί στρατιώτες που δεν παραδόθηκαν καταδιώκονταν απηνώς από τη Χωροφυλακή Τήνου. Βλέπετε Κων/νου Ι. Πανώριου, *Αναμνήσεις πολεμικής και κατοχικής περιόδου*, 1949, σελ. 18 - 19, και Στέφανου Νικ. Δελατόλα, *Η Καρδιανή της Τήνου*, «Αδελφότης Τηνίων Καρδιανιωτών “Η Αγία Τριάς”», Αθήνα 2003, σελ. 123 - 125.

⁵⁸ Με αυτό δεν εννοούμε τις γυναίκες εκείνες που εκούσια συνδέθηκαν ερωτικά με Ιταλούς (κάποιες τους παντρεύτηκαν μάλιστα), αλλά εκείνες που έναντι ερωτικών υπηρεσιών, όχι απαραίτητα προς τους Ιταλούς, εξασφάλισαν την επιβίωσή τους και όχι μόνον.

συνήθισαν από όρθρου βαθέως να ίστανται προ του καθρέπτου και να ασχολούνται με την καλλιέπειαν κρίνεται ουχί επικίνδυνος δια την μέλλουσαν εξέλιξιν της κοινωνίας μας;»⁵⁹.

Η έλλειψη τροφίμων και οι δυσκολίες επισιτισμού αναμφίβολα δημιούργησαν δραματική κατάσταση στον πληθυσμό του νησιού. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής η Πόλη της Τήνου και ιδιαίτερα η Εξωμεριά επλήγησαν βαριά. Στην Κοινότητα Πανόρμου πέθανε το 16.7% του πληθυσμού από αστία, ενώ στα Υστέρνια το αντίστοιχο ποσοστό έφτασε το 11.2%. Όμως η κατάσταση αυτή σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί «προσχεδιασμένο πρόγραμμα γενοκτονίας»⁶⁰. Το ζήτημα επισιτισμού της χώρας την εποχή εκείνη είναι πολύπλοκο και υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Το βέβαιο ήταν ότι η κατάσταση αυτή δε συνέφερε τις αρχές κατοχής, οι οποίες δεν ευνόησαν κανένα δόγμα⁶¹. Για παράδειγμα η Άνω Σύρα, με αμιγή καθολικό πληθυσμό, αποδεκατίστηκε από την αστία⁶². Στην Τήνο, οι κατ' εξοχήν αγροτικές κοινότητες (κυρίως τα καθολικά χωριά) βρέθηκαν σε προνομιακή θέση έναντι των κοινοτήτων με αστικό πληθυσμό (Πόλη, Πύργος, Υστέρνια, κλπ). Έτσι υπήρξαν περιπτώσεις αισχροής εκμετάλλευσης των εχόντων ανάγκη, οι οποίοι ξεπουλούσαν ό,τι είχαν και δεν είχαν έναντι ενός σακίου με πατάτες. Όμως, η εκμετάλλευση αυτή δεν παρατηρήθηκε μόνον μεταξύ καθολικών και ορθόδοξων, αλλά και μεταξύ ομοδόξων. Αποκαλυπτικό της κατάστασης αυτής και ιδιαίτερα της χαλάρωσης του κοινωνικού ιστού του τόπου είναι το χρονογρά-

φημα του δάσκαλου τότε των Υστερινών Στάμου Ζαφειρόπουλου, «*Το κόσκινο*» (1945), με το οποίο ζητούσε ευθέως την κοινωνική απομόνωση των εκμεταλλευτών⁶³. Ατυχώς, όμως, οι κοινωνίες, προκειμένου να επιβιώσουν με το λιγότερο δυνατό κόστος, λειτουργούν όπως οι γάτες. Έτσι κανείς δεν τιμωρήθηκε και κανείς δεν απομονώθηκε, έστω ηθικά.

Περιπτώσεις καταχρήσεων καταγράφηκαν πολλές. Δεν οφείλονται, όμως, δε δογματικές διαφορές. Ο γιατρός Σωκράτης Καρδαμίτσης, που έζησε από κοντά τα προβλήματα της εποχής γράφει:

«*Επίσης πάνω στο ζήτημα της αλληλεγγύης σε κάθε πεινώντα - διψώντα και της συμπαράστασης, που άφθονη, και πολλές φορές εκ του υστερήματος του σπιτιού, σκορπίστηκε με πραγματική χριστιανική αγάπη, θα ήταν παράλειψη αν δεν έκανα αναφορά σε μερικούς »καλούς Σαμαρείτες» της εποχής εκείνης. Όπως τον Αντώνη Απέργη, τον επί 45 χρόνια Πρόεδρο της Καρδιανής, που το σπίτι του, όπως πάντα, και τότε ήταν ανοιχτό σε κάθε διερχόμενο πεινώντα, τον μακαρίτη αδελφό του Ιωσήφ, ή Γκιτσιζέ, που παρά την απαγόρευση, με κίνδυνο έσφαζε ζώα και κρυφά διένειμε το κρέας, που ήταν ζωή τότε για όλους. Επίσης τον καθολικό ιερέα Κώμη Δον Ιάκωβο Δαρμη ή Φολίνη, που στις εκατό περίπου μισακίες γελιάδες — που είχε σ' όλη την Τήνο μέχρι τον Μαυρά — το μοσχάρι της γέννας, αν δεν πήγαινε στην επίταξη των Ιταλών και των Γερμανών αφήνετο εξ ολοκλήρου στον κολλίκα. Αν καμιά φορά εξαφανιζόταν από οποιαδήποτε αιτία, αποζημιωνόταν από τον καλό*

⁵⁹ Ι(ωάννη) Κ(αρδαμίτση), «*Η Βιοτεχνική*», εφημ. *Αναγέννησις Τήνου*, αρ. 238 (27.7. 1945).

⁶⁰ Σωκράτη Καρδαμίτση, «*Σκόρπιες αναμνήσεις από την ιταλογερμανική κατοχή 1941 - 1944*», εφημ. *Κυκλαδικόν Φως*, αρ. 424 (1983).

⁶¹ Για τις προσπάθειες επισιτισμού της Τήνου και ιδιαίτερος εκείνες της Ιταλικής Στρατιωτικής Διοίκησης των Κυκλάδων και της Αγίας Έδρας βλέπετε Αλεξάνδρου Στυλ. Λαγουρού, ό.π., σελ. 167 επόμε., και Γεωργίου Ι. Δωριζα, ό.π., σελ. 43 - 51.

⁶² Χρήστου Λούκου, «*Καθολικοί και ορθόδοξοι στη Σύρο 1821 - 1974. Μια δύσκολη συγκατοίκηση*» στον τόμο *Μειονότητες στην Ελλάδα* (Επιστ. συνάντηση 7 - 9 Νοεμ. 2002), «*Εταιρεία Σπουδών νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*», Αθήνα 2004, σελ. 285 - 300.

⁶³ Εφημ. *Αναγέννησις Τήνου*, αρ. 238 (27.7. 1945). Το κείμενο αυτό με τίτλο «*Το δράμα της Κατοχής*» αναδημοσιεύθηκε από τον Κώστα Δανούση στην εφημ. *Υστερινότητα*, αρ. 77 (2005).

παπά! Η ίδια κατανόηση και συμπαράσταση δέιχθηκε και από τον ορθόδοξο κλήρο...»⁶⁴.

Αντί επιλόγου.

Τα όσα εκτέθηκαν πιστοποιούν με τρόπο αδιαμφισβήτητο την αξιοπιστία και τα προβλήματα της μνήμης. Παρατηρούμε ότι όχι μόνον παιδιά ή άλλες ευαίσθητες ομάδες πληθυσμού «κατασκευάζουν» μνήμες, αλλά και άτομα ώριμης ηλικίας (π.χ. Αλέξανδρος Λαγουρός, Γεώργιος Δώριζας, κ.ά.) εγκλωβίζονται στις παγίδες της εντύπωσης, της ανάπλασης και της ανάκλησης των συμβάντων. Έτσι, θα πρέπει ο ιστορικός ερευνητής να είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικός στους «αυτόπτες μάρτυρες» και οι μαρτυρίες τους θα πρέπει να υποβάλλονται σε αυστηρή δοκιμασία. Κυρίως θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι οι άνθρωποι δεν «κατασκευάζουν» πάντα μνήμες από ιδιοτέλεια, αλλά αυτό είναι αποτέλεσμα των περίπλοκων μηχανισμών του ανθρώπινου ψυχισμού.

Τα «παιδιά» περισσότερο από τους ενήλικες ενσωματώνουν στις μνήμες τους γεγονότα, στα οποία δεν ήταν αυτόπτες, ή φήμες που ακολουθούν κάθε σοβαρό συμβάν. Έτσι και εδώ στις μνήμες παιδιών ενσωματώθηκαν φήμες, που καλόβουλα ή κακόβουλα, διαδόθηκαν σχετική με τη «μειοδοτική» στάση των καθολικών της Τήνου. Το παράξενο θα ήταν να μην υπάρξουν τέτοιες φήμες. Όμως, σήμερα, ο ιστορικός ερευνητής, ή ο μέσος διανοούμενος, έχει τη δυνατότητα —και οφείλει— να θέτει τις λογής - λογής μαρτυρίες υπό τη βάσανο της κριτικής σκέψης. Και αυτό ατυχώς δε συνέβη στον τόπο μας. Ο φανατισμός υπερίσχυσε της επιστημονικής δεοντολογίας.

Τέλος η ιταλογερμανική κατοχή στο νησί και τα εκατοντάδες θύματα του λιμού, ιδιαίτερα της

περιόδου 1941/42, απαιτούν νηφαλιότητα στην αντιμετώπισή τους. Σήμερα μάλιστα που η σχετική βιβλιογραφία είναι αρκούτως εμπλουτισμένη, μπορούμε να ξανακοιτάξουμε την περίοδο αυτή με ιδεολογική ουδετερότητα και επιστημονική ακρίβεια. Και κυρίως έχοντας υπόψη ότι η Ιστορία ερευνά, μελετά και ερμηνεύει και δεν εκφέρει ηθικές κρίσεις ούτε εκδίδει καταδικαστικές αποφάσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

1. Επιστολή Αρχιεπισκόπου Καθολικών Νάξου, Τήνου και Μυκόνου Αλεξάνδρου Γουϊδάτου προς τον Ιωάννη Μεταξά με την οποία υποβάλλεται το ποσό που συγκεντρώθηκε από τον έρανο⁶⁵ μεταξύ των Τηνίων καθολικών για τη ναυπήγηση της νέας «Ελλης» (Ξινάρα, 25.10.1940, σχέδιο ανυπόγραφο, δακτυλογραφημένο, Αρχεία Καθολικών Τήνου):

Αριθ. Πρωτ. 47/940

Ξινάρα Τήνου τη 25η Οκτωβρίου 1940

Προς

Την Α(υτού) Εξοχότητα κ.κ. Ιωάννην

Μεταξάν

Πρόεδρον της Κυβερνήσεως

Αθήνας

Εξοχότατε,

Αφης στιγμής διεπράχθη εν Τήνω ο στυγερός τορπιλλισμός του αγαπητού μας πολεμικού «Ελλη», όστις εβύθισεν εις άφατον θλίψιν πάσαν ελληνικήν ψυχήν και ιδίως ημών των Τηνίων, εν τη νήσω των οποίων συνετελέσθη το κακούργημα, οι Τήνιοι Καθολικοί υπό ζοηρού και ακραιφνούς πατριωτικού συναισθήματος εμφορούμενοι, συνέ-

⁶⁴ Σωκράτη Καρδαμίτση, *Σκόρπιες...*, ό.π., σελ. 149.

⁶⁵ Ανάλογοι έρανοι έγιναν σε όλη την Ελλάδα και φυσικά και στα υπόλοιπα χωριά του νησιού. Του έρανου προηγήθηκε εγκύκλιος του Αλεξάνδρου Γουϊδάτου προς τους εφημερίους των καθολικών ενοριών της Τήνου με την οποία καταδικάζοταν με έντονο η άνανδρη επίθεση (αναζητάται στα ΑΚΤ).

⁶⁶ Πρόκειται για λάθος από παραδρομή. Το συνολικό ποσό που συγκεντρώθηκε ήταν 1.770,50 δρχ.

λαβον την ιδέαν να συνεισφέρωσιν και ούτοι, μετά των λοιπών Ελλήνων, τον οβολόν των, υπέρ της ναυπηγήσεως της νέας «Ελλης».

Όντως, οι Τήνιοι Καθολικοί, παρ' όλην τη γλισχύρη της εφετινής χρονιάς, μετά πρωτοφανούς προθυμίας έσπευσαν να προσφέρωσιν εκ του υστερήματος αυτών δραχμάς δεκαπέντε χιλιάδας επτακοσίας εβδομήκοντα επτά και πενήκοντα λεπτά⁶⁶, προς αντικατάστασιν του τοσούτου τραγικώς απωλεσθέντος πολεμικού μας.

Οι Τήνιοι Καθολικοί υπάλληλοι και εμπορευόμενοι απέστειλον την προσφοράν των δια των οικείων Οργανισμών των, οι δε κάτοικοι του χωρίου Καρδιανή δια του προέδρου της ομωνύμου Κοινότητος αυτών.

Έχομεν λοιπόν την τιμήν να εμβάσωμεν το ποσόν τούτο προς την Υμετέραν Εξοχότητα, συμμετέχοντες ούτω και ημείς οι Τήνιοι Καθολικοί εις τον ειρημένον ιερόν σκοπόν.

Εάν εις την εισφοράν ταύτην εμεσολάβησε χρονικόν τι διάστημα, τούτο προήλθεν αφ' ενός μεν ένεκα της διασποράς των Τηνίων Καθολικών ανά τα διάφορα της νήσου μέρη, αφ' ετέρου δε εκ της αναμονής της πωλήσεως των προϊόντων των προς εξοικονόμησιν της προσφοράς.

Δέξασθε, Εξοχώτατε, τα αισθήματα της βαθυτάτης υπολήψεως και αληθούς θαυμασμού Ημών τε και όλου του Καθολικού της Τήνου πληρώματος.

Διατελούμεν της Υμετέρας Εξοχότητος

Ένθερμος εν Χριστώ ευχέτης

2. Κατάλογος εράνου (colletta) καθολικών Τηνίων για τη ναυπήγηση της νέας «Ελλης» (αχρονολόγητο, χειρόγραφο, ανυπόγραφο, συνημμένο στο προηγούμενο έγγραφο, Αρχείο Καθολικών Τήνου):

Colletta per la «Ελλη»	
Aetofolea	505
Agapi	604
Campos	1000
Carcado	440
Cardiani	0
Cato-clisma	616.50

«Τρέχουν για να σωθούν». Ακόμη αιωρείται η στήλη θαλασσινού νερού από τις δύο τελευταίες τορπίλες. Ο κίνδυνος της έκρηξης έγινε άμεσα αντιληπτός.

Cato-comi	1100
Cechro	475
Cellia	1510
Comi	1425
Croco	100
Cticado-Chazzirado	400
Cumaro	521
Lutra	285
Monastiria	340
Musulu	790
Perastra	350
Potamia	340
Scalado	494
Smardacito	720
Steni	710
Σύλλογος Ελλήνων Καθολικών	1000
Tarabado	500
Tine-città	1000
Volax	245
Xinara	300
	15,770.50

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

Βασιλικόν Υπουργείον Εξωτερικών, *Διπλωματικά έγγραφα. Η Ιταλική επίθεση κατά της Ελλάδος*. Αθήναι 1940.

Εμμανουέλλε Γκράτσι, *Η αρχή του τέλους. Η επιχείρηση κατά της Ελλάδας*, μτφρ. Χρύσω Γκίκα, «Βιβλιοπωλείον της Εστίας», Αθήνα 1980.

Ιταλικός τίτλος: Emmanuelle Grazzi, *Principio della fine. L'impresa di Grecia*, «Faro», Roma 1945 [Πυρήνα του βιβλίου αποτέλεσαν 21 άρθρα του συγγραφέα που δημοσιεύθηκαν στην ευρείας τότε κυκλοφορίας εφημερίδα της Ιταλίας *Giornale del Mattino* μεταξύ 29.7. και 21.8. 1945].

Gian Galeazzo Ciano, *Diario, 1939-1943*, 2a edizione italiana, con introduzione e note di Ugo d'Andrea, «Rozzoli», Milano [c. 1946]. Βλέπετε επίσης: Hugh Gibson. *The Ciano Diaries 1939-1943*. New York, 1946.

Αλκης Κρόνης, *Ο τορπιλλισμός της «Ελλης»*, Σταμπούλ 1946.

Μαρ. Γ. Σίμνας, «Ο τορπιλλισμός της »ΕΛΛΗΣ»», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ 26 (Αύγουστος 1970), σελ. 14 - 19.

Paolo M. Pollina, *I Sommergibili Italiani 1895-1971*, «U. S. M. M.», Roma, 1971

Φώτιος Μ. Πέτσας, «Η “Ελλη” βυθίζεται. Μνημόσυνο στα 40 χρόνια της. Αδημοσίευτη μαρτυρία», περ. *Ήπειρος*, αρ. τχ 2 (Ιούλιος - Δεκέμβριος 1979).

Γιώργος Μαρμαρίδης, «Τρεις τορπίλλες στο νησί της Παναγιάς. Μιλάνε οι αυτόπτες για το έγκλημα», εφημ. *Ακρόπολις*, 15.8. 1981.

Γιάννης Τσένης, «Δύο ιταλικά υποβρύχια βύθισαν το “Ελλη” και «Ο τορπιλλισμός της »Ελλης” από το περισκόπιο του ιταλικού υποβρυχίου», περ. *Ταχυδρόμος*, τχ 42 και 43 της 30.10. και 6.11.1982 αντίστοιχα (δύο συνέχειες με εξαιρετικού ενδιαφέροντος φωτογραφικό υλικό).

Γεώργιος Νικ. Αμυραλής, «Ο τορπιλλισμός της “Ελλης”. Χρονικό», περ. *Φιλόρες*, αρ. τχ 18 - 19 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1987).

Σάββας Απέργης, «Ο τορπιλλισμός της “Ελλης”»,

περ. *Συριανά Γράμματα*, αρ. τχ 3 (Ιούλιος 1988).

Ο τορπιλλισμός του ευδρόμου «ΕΛΛΗ» 15.8. 1940 στην Τήνο. Αφηγήσεις, «Δήμος Τήνου», 1990.

Antonio Flamign, Tullio Marcon και Alessandro Turrini, «Sommergibili Italiani - Cento anni tra storia e leggenda», *Rivista Marittima*, Roma, 1990

Αλέκος Ε. Φλωράκης, *Η Παναγία της Τήνου στον Αγώνα του '40*, Αθήνα 1990².

Στυλιανός Λαγουρός, *Πενήντα χρόνια από τον τορπιλλισμό της «Ελλης»: το χρονικό της πρώτης μέρας του πολέμου*, «Τήνος», Αθήνα 1991.

Κάρολος Επ. Μωραϊτίης, *ΕΛΛΗ, ο τορπιλλισμός της ντροπής*, «Βασδέκης», Αθήνα 1998.

Enrico Cernuschi, «Il sottomarino italiano», *Rivista Marittima*, Roma, 1999

Mario Cervi, *Storia della guerra di Grecia. Ottobre 1940-Aprile 1941. L'inutile tragedia che «spezzo le reni» al fascismo*, «Rizzoli» 2001.

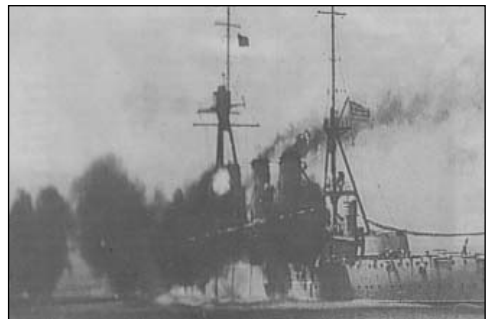
Στρατής Γ. Φιλιππότη και Πέτρος Στ. Μανταϊός, *15 Αυγούστου 1940: Ο τορπιλλισμός του ευδρόμου «Ελλη»*, «Φιλιππότης - Ερίννη», Αθήνα 2002.

Ηλίας Ιωάννου Ρουμάνης, *Ο τορπιλλισμός της «ΕΛΛΗΣ» και το έπος του 1940 - 1941*, «Τήνος», Αθήνα, Σεπτ. 2002.

Erminio Bagnasco & Enrico Cernuschi, *Le Navi da Guerra Italiane 1940-1945*, Ermanno Albertelli Editore, 2005.

Φωτεινή Τομαή, «15 Αυγούστου 1940. Η έκρηξη που συγκλόνησε την Ελλάδα», εφημ. *Το Βήμα*, 12.8. 2007.

Erminio Bagnasco & Achille Rastelli, *Sommergibili in Guerra*, Albertelli, 2007.

**«Άτακτα και οψιγενή» ή έκτακτα και παλαιγενή;
Για τη μόνη συλλογή του Μόδεστου Αντ. Κουσουνάδη
(Τήνος 2007)**

Τι είναι ο χρόνος; Είναι το γεννητό και το θνήσκον, το βραχύχρονο και το μακροχρόνιο, το εν χρόνω; Ή μήπως παράλληλα —ή και πρωτίστως— το άχρονο, το αείχρονο, το διαχρονικό; Και τι είναι η τάξη; Το εύτακτο μόνο, το μεθοδικά ταξινομημένο, ή μήπως εν ταυτώ και το γοητευτικά άτακτο, το «έκτακτο» που εισβάλλει αιφνίδια στο νου;

Θα έλεγα ότι χρόνος και τάξη παρουσιάζουν την αμφίδρομη διαλεκτική παλινδρόμηση που χαρακτηρίζει όλες τις χαρισματικές έννοιες, όπως και την ποίηση άλλωστε. Η ποιητική αίσθηση, όπου ενυπάρχει, φυτρώνει, βλασταίνει και ανθίζει μέσα σου. Εκδηλώνεται βιωματικά, σε ώρες ανύποπτες, πρόωρα και πάρωρα και πάντως σιωπηλά. Μπορεί κανείς να μην εκφραστεί ποτέ του με έντεχνο λόγο και να είναι ποιητής, όπως και το αντίθετο βέβαια, να γράφει και να μην είναι (κοινό ατυχώς στη σημερινή ευτέλεια). Ποιητής είναι όποιος νιώθει την αύρα να

ρυτιδώνει τη θάλασσα, ν' αναρριπίζει τα σύννεφα που φέρονται επί πτερύγων ανέμων, όποιος διακρίνει το μέγιστο μες στο μικρότατο εαρινό άνθος κι ας είναι χειμώνας. Σ' αυτή τη διαδικασία ο καθορισμένος χρόνος, —το πότε— και η προσδιορισμένη τάξη —το πώς— ελάχιστη σημασία έχουν. Αυτό που μετράει είναι το τί: το έκτακτο και το αιχρόνιο τί, αυτό που επισυμβαίνει μέσα μας. Ενδέχεται κάποτε να μεταγραφεί σε στίχους ή σε λόγο πεζό, όπως και όταν ωριμάσει. Τότε τα χωρίς σειρά και τάξη ταξινομούνται με στέρεο εσωτερικό νήμα και τα του παρελθόντος χρόνου προβάλλονται στο διαρκές παρόν.

Αυτό συμβαίνει με τα «άτακτα και οψιγενή» του Μόδεστου Αντ. Κουσουνάδη, πρώτη γραφή ενός φιλόλογου στα 73 χρόνια του. Όλα αυτά τα βιώματα, η πολύχρονη συγκομιδή αισθημάτων, γνώσεων και ιδεών, το καταστάλαγμα των εμπειριών σε πείρα, μαζεύονταν χρόνια τώρα σε μια υπόγεια φλέβα και εντελώς απροσδόκητα —αλλά όχι αδόκητα— ανέβλυσαν σαν πηγή, αυθόρμητα, αβίαστα, με πρωτογενή γνησιότητα. Κι αν «ο νους τους ώριμους καρπούς της σκέψης δρέπει», δεν είναι λιγότερο γλυκοί οι «φθινοπωρινοί καρποί», αφού εμπεριέχουν και το χειμώνα και το θέρος.

Σ' αυτή τη σειρά των κειμένων, που δεν είναι μόνο ποιητικά αλλά και πεζά και μαζί καταγραφή ζωής και φιλοσοφική σκέψη, ο Μόδεστος Κουσουνάδης αποκαλύπτει, συνειδητά, πλευρές της ζωής του και του νου, που μέχρι τώρα έμεναν κρυμμένες ή έστω αμυδρά διαφανιόμενες. Είναι η στιγμή της υπέρβασης, η ώρα που το ανθρώπινο πρόσωπο απορρίπτει

το κοινωνικό προσώπειο και αίρεται πάνω από το συμβατικό, ελεύθερο και γι' αυτό μεγαλειώδες. Ποιες είναι αυτές οι πλευρές που συνθέτουν το πρόσωπο του Μόδεστου Κουσουνάδη; Ο ίδιος μας τις αποκαλύπτει, άλλοτε υπαινικτικά, άλλοτε συμβολικά, άλλοτε άμεσα, πάντοτε όμως με ειλικρίνεια και σμιλεμένη σκέψη.

Πλευρές, πρώτα που καθόρισαν την προσωπική του πορεία, στιγμές που του χάρισαν το δικό του σταυρό. Ο χρόνος γυρίζει πίσω: αμέσως μετά την Κατοχή· ο τόπος παραμένει σχεδόν अपαράλλαχτος: η Τήνος και η «Πάνω Βρύση». «*Κι ο μικρός εντεκάχρονος πηδούσε κι έτρεχε χαρούμενος*», μαζί με τα «*ξυλιάρικα πιτσιρίκια του πολέμου*» και ούτε που κατάλαβε πώς ο σταφυλόκοκκος ήρθε και πώς «*σύρθηκε η πόρτα της πρωτινής ζωής*». Ωστόσο, την ίδια ώρα ανοίγει η πόρτα μιας νέας ζωής, ζωής αποφασιστικής και αγωνιστικής. Τα δύο επόμενα ποιήματα το πιστοποιούν με ευρηματικό τρόπο. Το «Περίδημα» και η «Βίδα» από εξαρτήματα στήριξης και βαδίσματος εκτεινούνται σε σύμβολα αγώνα, στηρίζουν όχι μόνο τα πόδια αλλά και την καρδιά: «*Ούτε με την διά ούτε με την υπό / δένει αυτό το δεύτερο συνθετικό / με την περί, τη λέξη, θα 'φτιαχνα εγώ. / Περίσφιγξη με πέδη ορθή / Θα δώσει θέση στην περί, / Να δέσει μια ολόκληρη ζωή*». Και: «*Εξάρτημα μιας συνήθους μηχανής δεν είν' αυτή η βίδα. Όταν βιδώθηκε εκεί που ήταν ο προορισμός της, το έργο της το πήρε πολύ στα σοβαρά (...)* κι έγινε η κεφαλή της πομπός ακτινοβόλος».

Με το περίδημα αυτό ο Μόδεστος Κουσουνάδης στήριξε τη ζωή του. Την πλούτνε με πίστη και γνώση, με αγάπη και προσφορά. Σπούδασε φιλολογία και της δόθηκε. Δίδαξε στην Ισμαλία της Αιγύπτου, στην Κύπρο την πολύπαθη, στις Κυκλάδες πελαγίσιες κόρες (την Τήνο, τη Μύκονο, τη Σύρο) και όταν αποσύρθηκε, λυκειάρχης, από τη Νέα Φιλαδέλφεια, ξαναγύρισε στο νησί του, κοντά στην Πάνω βρύση των παιδικών του χρόνων, «*γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις*», κατά τον Καβάφη, αλλά και με οράματα πάντα, με την ταπεινή πληρότητα. Αυτή η διαδρομή αποτυπώνεται και στα κείμενά του. Ο λυρισμός δένεται με το λογισμό, η αίσθηση με τη νόηση, η αισθητική σύλληψη με τη λεκτική ευγένεια. «*Σε κέλυφος εήχο θαλασσινό / οι λέξεις θα ηχήσουν / και αλιέας ποιητής / σε καλαμόπλεκτο καλάθι συλλογής / αστραφτερές τις λέξεις θ' ακουμπήσει*».

Μέσα από τις γραμμές του Κουσουνάδη αναδύεται λοιπόν και ο φιλόλογος. Αναφορές σε αρχαίους συγγραφείς και σε φιλοσοφικές έννοιες προσδίδουν βαρύτητα στη σκέψη, λειτουργώντας ωστόσο ως αφετηρία και όχι ως τέρμα, προσφέροντας εναύσματα στοχασμού: «*Η αίσθηση της πνοής τ' ανέμου ανακινεί την έσω πνοή του νου (...)*. Και πάλι ορθώθηκαν μπροστά μου τα ηρακλείτεια αντίθετα, ορθώθηκε το προαιώνιο γίνεσθαι του κόσμου, η αρχή και το τέλος, η γέννηση και η φθορά, η ζωή και ο θάνατος». Πεζά κείμενα, όπως «*Εν αρχή ην ο λόγος*», «*Απ' το λόγο του δασκάλου*», «*Μικρά και καθημερινά*», «*Απ' τα διαβάσματά μου*», «*Το αίνιγμα απουσία*» κ.ά. είναι χαρακτηριστικά αυτής της πλευράς. Εδώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί και η ευαισθησία του Μόδεστου Κουσουνάδη για την ελληνική γλώσσα, η καταφανής αγάπη του γι' αυτήν και φυσικά η άριστη χρήση της. Πέρα από το ότι αδράχνει την εκάστοτε ευκαιρία για επισημάνσεις λεξιλογικού πλούτου, δε λείπουν και οι άμεσες αναφορές: «*Ευφρόνη (ευ + φρονώ) είναι η νύχτα, η χρονική διάρκεια που ο άνθρωπος φρονεί τα βέλτιστα, σκέπτεται τα σωστότερα και τα ευρηματικά*». Ή: «*Η πρόθεση — επί— μας φέρνει προς το τέλος. / Τι ακολουθεί μετά και τι αλλάζει; / Ας μείνει το ερώτημα, ας μείνει η απορία*» (Επιβίωση).

Μια άλλη πλευρά που διαφαίνεται μέσ' από τις σελίδες των «Ατάκτων και οψιγενών» είναι η κοινωνική (η πολιτική με την αρχαιοελληνική έννοια) ευθύνη του δημιουργού τους. Εδώ, εκτεινόμενος από το προσωπικό στο συλλογικό βίωμα, επισημαίνει και κρίνει κατα-

στάσεις, όχι φυσικά με την εξέγερση της νιότης αλλά με την επίγνωση της ωριμότητας. «*Εκποίηση αξιών σε αίθουσες δημοπρασιών*», και «*η ματαιοδοξία των πλειοδοτούντων*», «*η αθλιότητα του επίκαιρου και του χτυπητού*», και της βιογενετικής «*η νέα ύβρις που θέλει να σπάσει τα επιτρεπτά όρια ζωής*», όλα ηχούν τόσο ξένα γι' αυτόν και για όποιον «*ορέγεται την έναστρον σφαίρα, της γνώσης τ' ανυπόταχτο*» και «*την πνοή που πνέει μέσα σου και σ' ανεβάζει*».

Σ' αυτήν την αναζήτηση, την «*εκ βαθέων της ψυχής στον σκοτεινό ορίζοντα του κόσμου τούτου*», στέρεη βάση για τον Μόδεστο Κουσουνάδη στέκει η πίστη προς τον Θεό και η βιωματική προς Αυτόν αναφορά. Αναφορά όχι τυπική ή εθμική αλλά αγαπητική και διψασμένη, που (όπως η έλαφος επί τας πηγάς των υδάτων) «*προσμένει τους κρουνούς της θείας χάριτος*», οσάκις «*το ξηρό και άνυδρο συρρικνώνει την ψυχή*». Επόμενο είναι μια τέτοια στάση ζωής να αντιπαρατίθεται με την εμπορευματοποίηση, τη ματαιοδοξία και την υποκριτική ευσέβεια που κυριαρχούν πίσω από την κατ' επίφαση ιερά Τήνο: «*Αυτή τη γιορτή της Παναγιάς / ποιος θα την καθαρήσει / απ' τ' άπρεπα καμώματα / που ανεπαίσθητα συσσωρεύσαν / στο σώμα το λατρευτικό / τα πάμπολλα τα κοσμικά κι εξωχριστιανικά / στοιχεία και στολίδια; / (...) Ποιος θα κοιτάζει το εικόνισμα / και θα μας εξηγήσει, / γιατί τη μέρα αυτή της Κοίμησης / η Παναγιά κοιμάται / με μια θλίψη στην ψυχή; / (...) Ποιος θα παραμερίσει / τις σπιμένες μαριονέτες επισήμων που άλλη τιμή δεν βλέπουν πέρα απ' τη δική τους;*».

Όπως για την Παναγία έτσι και για το γενέθλιο τόπο, ο Μόδεστος Κουσουνάδης εκφράζει, με τα «Ατακτα και ομηγενή», αισθήματα εύτακτα και παλαιγενή. Η Τήνος άμεσα ή έμμεσα, είναι παντού παρούσα, στις «*διασταυρώσεις της μνήμης*», «*στο πλατύσκαλο του Άη - Δημήτρη*», στη «*διαύγεια του Γενάρη που φέρνει πιο κοντά τη Σύρα*», «*στην πλαγιά που σβήνει ανάλαφρα σε γραμμές ανάγλυφες*». Στέκεται μπροστά της αθεράπευτα εκστατικός, ακόμη και στις ώρες του γκρίζου ουρανού, που λειτουργεί σαν κέντρισμα αντίθεσης προς τα χρώματα και τους ήχους του Αιγαίου, για να συλλάβει «*τα πολυφωνικά ηχεία της ζωής που γύρω σφύζουν*».

Μέσα σ' αυτήν την ήρεμη πληρότητα ζει και κινείται ο Μόδεστος Κουσουνάδης, τώρα που τέλειωσε —και τελείωσε— την περιπέτεια μιας ζωής. «*Στοχεύεις τώρα σε πράγματα εφικτά, που σου ταιριάζουν και δεν σε ευτελίζουν*». Γνωρίζει καλά και προπάντων γαλήνια ότι «*η παράσταση δεν τελειώνει σ' αυτόν τον κόσμο (...) / Κάπου στο βάθος / μια άλλη αυλαία μυστηρίου / διακρίνει*». Κάθετα λοιπόν απέναντι από την πλατιά θάλασσα και χαίρεται τα μικρά πράγματα, που είναι μεγαλύτερα από τα μεγάλα: τον ήλιο, τη μουσική του κύματος, το μοσχομυριστό καφέ και τη συντροφιά των φίλων. Μέσ' από τις γραμμές του ορίζοντα αρμενίζουν στο νου, ο Αρχίλοχος, ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής, ο Ηράκλειτος, ο Βιτσέντζος Κορνάρος, ο Δ. Παπαδίτσας, οι πανεπιστημιακοί του δάσκαλοι, ο παπα - Πέτρος, ο γερ' Αντώνης, η μάνα του η κυρα - Ρήνη, η Κοίμηση της Παναγιάς, και γίνονται στοχασμοί και στίχοι. Όλοι και όλα γίνονται στοχασμοί και στίχοι, γιγαντώνουν και σμικρύνονται, θεριεύουν και σβήνουν σ' ένα ποιητικό σύμπαν, εκπεφρασμένο ή μη. Διότι, εν τέλει, ποιητής δεν είναι αυτός που σμιλεύει τους στίχους αλλά αυτός που ακούει τους ήχους.

Στέφανος Νικ. Δελατόλας

Η ΒΔΕΛΛΑ - Η ΕΜΠΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙ ΟΘΩΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΠΡΟΣΕΚΤΩΝ

Η βδέλλα, κοινώς αβδέλλα, «είναι σκόληξ υδρόβιος, προσκολλόμενος και απομυζών, δίκην παρασίτου».

Η λέξη παράγεται από το «βδάλλω» που σημαίνει αρμέγω. Είναι γένος ζωνοσκωλήκων της οικογένειας των γναθοβδελιδιών.

Οι Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς αναφέρονται συχνά στον ζωνοσκώληκα αυτόν, επομένως οι βδέλλες ήταν γνωστότατες από τα αρχαία χρόνια.

Οι βδέλλες έχουν σώμα επιμηκες που συστέλλεται, μαλακό, ανώμαλα κυλινδρικό και πεπιεσμένο στο πρόσθιο μέρος, όπου και η κεφαλή των, που καταλήγει στην στοματική κοιλότητα, η οποία είναι δίχειλη, με επιμηκες το άνω χείλος.

Οι σιαγόνες είναι τρεις, μεγάλες, αιχμηρές και πολυodontώτες στο ελεύθερο άκρο των.

Οι οφθαλμοί, ανάλογα με το είδος των βδελλών, διαφέρουν κατά τον αριθμό. Συνήθως είναι δέκα, ανά ζεύγη, σε κυρτή γραμμή, κατά το πρόσθιο τμήμα του σώματος.

Ακριβώς στο αντίθετο μέρος του σώματος, βρίσκεται το άνοιγμα της έδρας.

Και τα δύο άκρα της βδέλλας, στόμα και έδρα, χρησιμεύουν ως όργανα σύλληψης, καθώς και για να προσκολλάται αυτή στα διάφορα έμψυχα ή άψυχα αντικείμενα.

Οι βδέλλες είναι ζώα «ανδρόγυνα». Τα γεννητικά των όργανα, αρσενικά και θηλυκά, βρίσκονται κατά το πρόσθιο τμήμα του ίδιου αυτού ζώου.

Το χρώμα τους είναι άλλοτε μελανό, άλλοτε φαιοπράσινο... Τις συναντάμε σχεδόν σε όλη την επιφάνεια της γης.

Οι βδέλλες γενικά τρέφονται σε βάρος των άλλων ζώων (μαλακίων, κλπ), των οποίων απορροφούν το αίμα ή τα τεμαχίζουν και τα κατάνιουν.

Αυτά, από την Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Μ.Ε.Ε. - 1930), όπως και τα επόμενα.

Η βδέλλα στην Ιατρική:

Μεταξύ των διαφόρων ειδών της βδέλλας, βρίσκεται και η «βδέλλα η ιατρική», που χρησιμοποιήθηκε για μικρές αφαιμάξεις (αφαίρεση αίματος).

Πρώτος την αναφέρει ο Νίκαρχος.

Η βδέλλα, όταν χορτάσει αίμα, αποκολλάται, δηλαδή πέφτει μόνη της. Για την επιτάχυνση της πτώσης βρέχεται με άλμη (αλατόνερο) το μέρος στο οποίο έχει προσκολληθεί. Με τον ίδιο τρόπο αποκολλάται η βδέλλα, αν, κατά την πόση νερού από πηγή, τύχει να εισέλθει στο στόμα και να προσκολληθεί στον ανθρώπινο λαιμό.

Αν πέσει στο στομάχι, χορηγείται εμετικό. Αν εισδύσει στο «ορθόν», ενεργούνται αλατούχοι υποκλυσμοί. Αν δεν αποκολλάται, διαιρείται με το ψαλίδι. Η βίαιη απόσπασή της αποφεύγεται...

Αξίζει να σημειωθεί ότι: Σε στήλες που βρίσκονται στο Μουσείο της Επιδαύρου, αναφέρονται 43 ιάματα (θεραπευτικά), μεταξύ των οποίων και ιάμα κατά της κατάποσης βδελλών.

Να προστεθεί ότι μία εύρωστη βδέλλα, απομυζά περί τα 16 γραμμάρια αίματος. Για μια μέτρια αφαιμάξη χρειάζονται 8 - 10 βδέλλες.

Στο εμπόριο «φέρονται οι βδέλλες υπό πέντε διάφορες κατηγορίες... Από τινων ετών η τιμή των βδελλών ηύξησε καταπληκτικώς».

Βδελλοκομία:

Λόγω της εξαφάνισης βδελλών από πολλά φυσικά τέλματα (λιμνάζονται νερά), άρχισαν να

καλλιεργούνται οι βδέλλες σε τεχνητά.

Η μεγαλύτερη εξαγωγή βδελλών γίνεται από την Ασιατική Τουρκία και την Περσία, όπου η βδελλοκομία, κατά τα τελευταία χρόνια, έλαβε καταπληκτική ανάπτυξη.

Τελικά, να σημειωθεί ότι: Η χρήση βδελλών για αφαιμάξεις, μειώθηκε σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια (ΜΕ.Ε. - 1930).

Να σημειωθεί επίσης ότι: Αφαιμάξεις γίνονταν και στα κουρεία και στα κομμωτήρια.

1836: Το εμπόριο βδελλών επί Όθωνα.

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περί εξαγωγής βδελλών.

ΟΘΩΝ

ΕΛΕΩΘ ΘΕΟΥ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έχοντας σκοπό να περιορίσει την μεγάλη εξαγωγή βδελλών έξω από το κράτος, για να μην εξαντληθεί ένα από τα πλέον αναγκαία θεραπευτικά μέσα:

Επειδή νομίζει ότι η ελεύθερη και απεριόριστη, από τον κάθε τυχαίο, και μάλιστα από εταιρείες που σχηματίστηκαν γι' αυτόν τον σκοπό, εξαγωγή των ζουφίων αυτών, μπορεί να προκαλέσει γρήγορα την υπερτίμησή των·

Για να αποφύγει, αφ' ετέρου, την χρήση απαγορευτικών μέσων για την γενική εξαγωγή τους, για να μην αφαιρέσει από το εμπόριο ένα αντικείμενο, του οποίου η μέτρια διαχείριση μπορεί να αποφέρει όφελος στο δημόσιο ταμείο, πόρο και μέσον ανταλλαγής με άλλα κράτη (για όλα αυτά),

Στην πρόταση, της επί των Οικονομικών Γραμματείας (του τότε Υπουργείου Οικονομικών),

διατάζει τα ακόλουθα:

1. Η αλιεία, για εσωτερική χρήση είναι απολύτως ελεύθερη στον καθένα μέσα στις λίμνες, οι οποίες βρίσκονται κοντά στα λιμάνια, των οποίων η εξαγωγή παραχωρήθηκε αποκλειστικά σε κάποιους, με ενοικίαση.

2. Το δικαίωμα εξαγωγής βδελλών έξω από το κράτος, από λίμνες που γειτονούν σε διάφορα λιμάνια του βασιλείου, θα εκτεθεί σε δημοπρασία

και θα παραχωρηθεί σ' αυτόν που θα πλειοδοτήσει. Η διαίρεση των λιμνών κατά λιμάνια, θα προσδιορισθεί από την επί των Οικονομικών Γραμματεία...

3. Η ενοικίαση του δικαιώματος αυτού θα γίνει προς το παρόν για δύο μόνο χρόνια.

4. Ο ενοικιαστής είναι υποχρεωμένος να προμηθεύει τα δημόσια και δημοτικά νοσοκομεία με την προσδιορισμένη, από τον παρόν του Νομού, ποσότητα βδελλών, με τιμή του δε θα υπερβαίνει τα δύο λεπτά την μία. Στην ίδια τιμή υποχρεούται να πωλεί και σε όλους, σε περίπτωση έκτακτης επιδημίας... (Με μια τρύπια δεκάρα αγόραζαν 5 βδέλλες).

5. Οι εξαγόμενες από τον ενοικιαστή βδέλλες, είναι ελεύθερες από κάθε τελωνιακό δικαίωμα.

6. Απαγορεύεται στο εξής η εξαγωγή βδελλών, η οποία θεωρείτο λαθρεμπόριο, όσες φορές ο έμπορος που εξάγει, δεν είναι εφοδιασμένος με επίσημο έγγραφο..., με το οποίο να αναγνωρίζεται ενοικιαστής του δικαιώματος της εξαγωγής.

7. Η λαθραία εξαγωγή των βδελλών, υπόκειται στις περί λαθρεμπορίου διατάξεις. «*Η συλληφθείσα ποσότης βδελλών είναι προς όφελος του ανακαλύπτοντος*».

(Παραχωρούσε, λοιπόν, κίνητρα, για την δίωξη του λαθρεμπορίου).

8. Όσες φορές μεταφέρονται βδέλλες από ένα λιμάνι του βασιλείου, προς άλλο λιμάνι, για εσωτερική χρήση, δίνεται εγγύηση στο Τελωνείο του πρώτου... Συγχρόνως ειδοποιείται το Τελωνείο του δεύτερου, με φροντίδα του ενοικιαστή, και για το όνομα του πλοίου και για το ποσόν και το μέγεθος των δοχείων με τις βδέλλες.

9. Όσες φορές ανακαλυφθεί ότι οι βδέλλες δεν έφθασαν στο λιμάνι του προορισμού των, ούτε σε άλλο λιμάνι του βασιλείου..., η εγγύηση που δόθηκε, κατάσχετα προς όφελος του ενοικιαστή των λιμνών, στις οποίες αλιεύθηκαν οι βδέλλες, εκτός των εκτάκτων περιπτώσεων της ανάγκης.

10. Η εγγύηση που θα δίνεται θα ανέρχεται στο 8πλάσιο της αξίας των βδελλών...

11. Παρακαταθήκη ή εγγύηση είναι περιττή, εάν οι βδέλλες που πρόκειται να μεταφερθούν σε κάποιο μέρος του βασιλείου, δεν ξεπερνούν τις πεντακόσιες (500).

12. Το περὸν διάταγμα θέλει δημοσιευθεί δια

της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως.

Ο Ημέτερος Γραμματέυς της Επικρατείας Δρόσος Μανσόλας παραγγέλλεται να προσυπογράψη, το δε Ημέτερον Υπουργείον των Οικονομικών να δημοσιεύση και εκτελέση αυτό.

Εν Αθήναις τη 19 Φεβρουαρίου (2 Μαρτίου) 1836.

ΟΘΩΝ

ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ	ΔΡ. ΜΑΝΣΟΛΑΣ
Αρχιγραμματέυς	Γραμμ. της Επικρατείας
της Επικρατείας	επί των Εσωτερικών

Γ. ΛΑΣΑΝΗΣ

επιφορτισμένος την επιμέλειαν
της διευθύνσεως των Οικονομικών

Το, με 19 Φεβρουαρίου του 1836 με το παλαιό ημερολόγιο, 2 Μαρτίου με το νέο, και από 12 άρθρα αποτελούμενο, διάταγμα αυτό του Όθωνα, δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 3 Μαρτίου, με α/α 8, από το «δικό» του Υπουργείου των Οικονομικών.

Οι βδέλες στην Τήνο.

Το εάν οι βδέλλες, στα χρόνια εκείνα του Όθωνα, αποτελούσαν και στην Τήνο αντικείμενο εμπορίου, αυτή την στιγμή δεν το γνωρίζω.

Θυμάμαι, όμως, πολύ καλά από τα παιδικά μου χρόνια, αφού και εγώ απέκτησα τότε προσωπικές εμπειρίες, ότι οι βδέλλες αποτελούσαν πρόβλημα για τους ευρισκόμενους στα κτήματά των Τηνιακούς, καθώς και για τα ζώα των.

Συγκεκριμένα: Στις εξοχές της Τήνου υπήρχαν και υπάρχουν πηγές με ποτίστρες για τα ζώα. Σε μερικές υπήρχε και «ζυνάρι» για τους ανθρώπους. Σε κάποιες από τις άλλες πηγές, υπήρχε «κρατούν», φλασκί, κονσερβοκούτι ή άλλο αντικείμενο, από το οποίο έπιναν οι άνθρωποι νερό, που το έπαιρναν από τις ποτίστρες των ζώων.

Όπου δεν υπήρχαν αυτά, ο διασπασμένος έσκυβε ή γονάτιζε και έπινε νερό από τις ποτίστρες των ζώων, πράγμα γνωστό και συνηθισμένο.

Όμως, εάν το νερό της πηγής δεν ήταν αρκε-

τό, για να ανανεώνεται συνέχεια και καλά, και στο τυχόν κοίλωμα - γούβα του ξυναριού και στις ποτίστρες των ζώων, τότε το νερό «έπιανε» βδέλλες.

Και θυμάμαι ότι σε πολλές ποτίστρες εξοχικών πηγών, οι γείτονες, εάν είχαν, έλιωναν ασβέστη μέσα στις ποτίστρες, για να τις εξοντώσουν. Όμως αυτό δεν συνέβαινε πάντοτε.

Έτσι τα ζώα, συχνά - πυκνά, κατά το καλοκαίρι, «έπιναν» βδέλλες, πράγμα που γινόταν αντιληπτό από το αίμα που παρουσιαζόταν στα ρουθούνια των βοειδών. Και τότε, όπως και εγώ είδα αρκετές φορές, ο ένας κρατούσε ανοικτά τα χείλη ή το στόμα του ζώου, και ο άλλος με ένα φύλλο συκιάς στο χέρι, γιατί το φύλλο της συκιάς είναι «αδρύ» από τη κάτω πλευρά του, έπιανε την βδέλλα με προσοχή και την αποσπούσε, αφαιρούσε, όπως γνωρίζουν και οι μεγάλης ηλικίας Τηνιακοί, που προέρχονται από γεωργικές οικογένειες.

Βέβαια, κάποιες φορές, βδέλλες «έπιναν» και οι άνθρωποι.

1886: Θάνατος από βδέλλα.

Την Κυριακή, 11 Αυγούστου 1886, απεβίωσε στο χωριό Τριαντάρος ο 12ετής Ματθαίος, γιος του Αντωνίου Ν. Σανταμούρη. Ο μικρός Ματθαίος είχε καταπιεί μικρή βδέλλα, 12 ημέρες πριν τον θάνατό του, που προσκολλήθηκε στο λάρυγγά του και από την οποία προήλθε ο θάνατός του «υπό τα φαινόμενα πνιγμονής, διότι η εξαγωγή αυτής (της βδέλλας) υπήρξεν εντελώς αδύνατος δια των συνήθων μέσων».

Η είδηση από την εφημερίδα «Η Ηχώ της Τήνου» (φ. 173/ 17.8. 1886) που εύχεται το δυστύχημα να γίνει μάθημα στους γονείς, οι οποίοι πρέπει να απαγορεύουν στα παιδιά των να σκύβουν και να πίνουν νερό απ' ευθείας από τις ποτίστρες, «ως κτήνη».

Είναι αλήθεια, γράφει στην συνέχεια, ότι ένεκα της κακής αυτής συνηθείας, πολλοί στην Τήνο καταπίνουν βδέλλες που εκβάλλονται τυχαία ή τεχνητά, ή πέφτουν στο στομάχι, χωρίς να προξενήσουν κάποια βλάβη.

Συνιστά μεγάλη προσοχή σ' αυτούς που έχουν την κακή συνήθεια, και καταλήγει:

«Οι παλαιοί είχαν εις όλα τα φρέατα των εξοχών δοχεία κατάλληλα, επί τω σκοπώ του να αποφεύγωσι την κατάποσιν βδελλών».

Εγώ σ' αυτά να προσθέσω ότι ήταν απλά θέμα τύχης. Και ότι μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα, που καλλιεργούνταν εντατικά η Τήνος, δεκάδες Τηνιακοί κάθε μέρα, μικροί και μεγάλοι, ευρισκόμενοι στα κτήματά των, αν και γνώριζαν τον κίνδυνο, έσκυβαν και έπιναν νερό για να ξεδιψάσουν, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Σχετικά με τον άτυχο μικρό Τριανταρίτη του 1886, να σημειώσω πιο απλά, ότι, η βδέλλα επί 12 ημέρες προσκολλημένη στο λαιμό του, απομυζούσε το αίμα του, αναπτύχθηκε και τελικά τον έφραζε...

Επέμβαση στα Υστέρνια.

Το «Εγχώριο» αυτό της «Ηχούς» του 1886, είχα μεταφέρει στο «Κυκλαδικόν Φως» τον Ιούνιο του 1996, δηλαδή 110 χρόνια μετά και πριν 12 χρόνια από σήμερα (2008), με τα «Εγχώρια» του χρόνου εκείνου.

Και είχα προσθέσει τότε, στο «Κυκλαδικόν Φως», και την δική μου παιδική περιπέτεια, που με την άδειά σας, θα την μεταφέρω και εδώ:

Μεγάλωσα στα Υστέρνια, κοντά στους γονείς της μητέρας μου, όπου έμεινα μέχρι τα 12 χρόνια μου ως μαθητής του δημοτικού σχολείου των Υστερνίων, και ευτυχώς, έχοντας δάσκαλό μου τον Κωνσταντίνο Καρδαμίτση, στον οποίο οφείλω πολλά.

Παρά τις συστάσεις, έσκυβα και εγώ και έπιναν νερό, όπως και όλα τα παιδιά του χωριού, από τις εξοχικές πηγές.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, πριν δηλαδή από 75 χρόνια περίπου, εμφανίσθηκε αίμα στα ρουθούνια μου, ενώ ένιωθα και μιαν ενόχληση στον λαιμό, που μεγάλωνε μέρα με τη μέρα.

Όταν διαπιστώθηκε ότι αιτία ήταν μία βδέλλα, μου έδιναν αλατόνερο και έκανα συνεχώς

γαργάρες με αυτό για να αποκολληθεί.

Οι μέρες περνούσαν. Εγώ συνέχιζα τις γαργάρες με το αλατόνερο, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Και απ' ό,τι θυμάμαι, χωρίς να έχω συνείδηση του κινδύνου που διέτρεχα. Και ακόμη, χωρίς να μου κινήσουν την υποψία οι χαμηλόφωνες συζητήσεις του παππού, της γιαγιάς και της θείας.

Τελικά, μία μέρα ο παππούς με πήγε στο σπίτι της Αγγελικής, συζύγου του Λευτέρη του Αθανάση, όπως τον έλεγαν, Ρήγος το επώνυμο, που είχε το σιδηρουργείο και το ελαιοτριβείο στα Υστέρνια, κοντά στην εκκλησία της «Ευβλεπούσας».

Στο σπίτι της Αγγελικής, που ήταν, ανηφορίζοντας στον κεντρικό δρόμο των Υστερνίων δεξιά, πριν στρίψουμε αριστερά προς το ιερό της Αγίας Παρασκευής, έγινε η ... «επέμβαση».

Θυμάμαι, λοιπόν, ότι η Αγγελική, με την στενή άκρη ενός κουταλιού που κρατούσε, πίεζε την γλώσσα μου προς τα κάτω. Με μία «τσιμπίδα» στο άλλο χέρι, από αυτές που χρησιμοποιούν οι γυναίκες για να αφαιρούν τρίχες από τα φρύδια τους, κατόρθωσε, μετά από αρκετή ώρα και πολλές και επίμονες προσπάθειες, να πιάσει επί τέλους την βδέλλα και να την αποσπάσει από τον λαιμό μου, η οποία είχε αναπτυχθεί αρκετά, απομυζώντας το αίμα μου.

Και ασφαλώς, κάποια στιγμή, θα έφραζε τον λαιμό μου, οπότε θα είχα και εγώ την τύχη του άτυχου Τριανταρίτη, του 1886, εάν...

«Ξανασκέπτομαι την περίπτωση μου και καταλήγω στο απλό συμπέρασμα:

«Η εγώ ήμουν πολύ τυχερός ή η Υστερνιώτισσα Αγγελική, σύζυγος Ελευθερίου Ρήγου, κόρη του Κων/νου Παλαμάρη ή Καϊρη, ήταν πανάξια. Την θυμάμαι πάντα με ευγνωμοσύνη».

Με αυτήν την φράση έκλεινα το «Εγχώριο» στον «Κυκλαδικόν Φως» το 1996.

Σήμερα, 2008, περίπου 75 χρόνια μετά από εκείνη την παιδική μου περιπέτεια, βρίσκομαι ακόμη στη ζωή, και ταλαιπωρώ και σένα... απομυζώντας αρκετό από τον ελεύθερο χρόνο σου, φίλη, φίλε, αναγνώστη...

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ «ΠΑΝΑΓΙΑΣ»

Η εικόνα του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, που, σύμφωνα με την παράδοση, βρέθηκε στον αγρό του Αντωνίου Δοξαρά, στις 30 Ιανουαρίου 1823, πολύ νωρίς —κυρίως χάρη στη «διαχείριση» Σταματέλου Καγκάδη— συνδέθηκε με τον αγώνα της ανεξαρτησίας. Για τους ορθόδοξους χριστιανούς της Μικρασίας, των νησιών και της Κρήτης, αρχικά, και της χέρσας Ελλάδας αργότερα, αποτέλεσε χώρο εναπόθεσης της «πάσης ελπίδος». Για τους κατοίκους του νησιού η εικόνα δεν ήταν απλώς το «Παλλάδιό» τους, αλλά κάτι παραπάνω. Ειδικά για τους κατοίκους της Πόλης η ίδια η επιβίωσή τους. Διαφορετικά βίωναν, και βιώνουν ακόμη, την ευλάβεια προς τη Θεοτόκο οι κάτοικοι των άλλων διαμερισμάτων του νησιού. Οι Εξωμερίτες, που πάντα είχαν μια περισσότερο παγανιστική σχέση με τη θρησκεία (σύγκρινε διακόσμηση κρηνών Εξωμεριάς και Αρνάδου, Τριαντάρου και Δυο Χωριών), είχαν μια σχέση πιο χαλαρή με τη «Μεγαλόχαρη» που βέβαια δεν ήταν άσχετη με την αντιπαλοτητά τους προς την Πόλη της Τήνου και τους κατοίκους τους, που περιφρονητικά αποκαλούν έως σήμερα «αχινολόους».

Για το λόγο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία το κείμενο που ακολουθεί και το οποίο περιγράφει πώς οι Εξωμερίτες υποδέχθηκαν τη «συμπολίτιδά» τους, όταν επέστρεφε από την Αθήνα, όπου είχε «σώσει» τον βαρέως ασθενούντα βασιλέα Κωνσταντίνο, το καλοκαίρι του 1915. Πρόκειται για ανταπόκριση από τον Πύργο του «Αβδηρίτη» στην εφημερίδα «Αστήρ της Τήνου» με τίτλο «Η Παναγία και οι Πανορμίται», που δημοσιεύτηκε στο φ. 441 (16. 7. 1915). Ο «Αβδηρίτης» δεν ήταν άλλος από το Νικόλαο Μωραΐτη, φανατικό βενιζελικό έως το θάνατό του (πέθανε μεταξύ 1926 και 1928), ο οποίος ήταν ένας από τους πωλώνες του Βενιζελισμού στην Εξωμεριά —μεταξύ των άλλων ήσαν οι δυο δάσκαλοι, Κώστας Καραδήμας στον Πύργο και Κώστας Καρδαμίτσης στα Υστέρνια— και θερμός υποστηρικτής του Κωνσταντίνου Αλαβάνου. Ο γιος του, ο Πέτρος Μωραΐτης, ανώτατος αξιωματικός του Στρατού και γλύπτης, ήταν εκείνος που δημιούργησε Καλλιτεχνικό Τμήμα στο ΓΕΣ και στόλισε με προτομές αγωνιστών όλη την Ελλάδα (αξιοποιώντας κυρίως Τηνιακούς καλλιτέχνες που εκπλήρωναν τη θητεία τους στο στρατό).

Σήμερα, με το σχετικά άνετο οδικό δίκτυο, τον ηλεκτρισμό, τα ταχύτητα μέσα συγκοινωνίας και επικοινωνίας, είναι αδύνατο να μετακινηθούμε σε εκείνη την εποχή, και να σταθούμε με τους Υστερνιώτες στην πλατεία της Αγίας Παρασκευής ή με τους Πυργιανούς στους λόφους που αντίκρυζαν τη Τζια και τη Σύρα, για να προϋπαντήσουμε την επιστρέφουσα «Παναγία μας».

Η περιγραφή του «Αβδηρίτη» είναι εξόχως ενδιαφέρουσα. Ευθέως αναφέρεται στην ευλάβεια των Εξωμεριτών στη Θεοτόκο που για πρώτη φορά είχε εγκαταλείψει το νησί τους (θα ξαναφύγει το 1945, κατ' απαίτηση του αντιβασιλιά Δαμασκηνού, και το 1964 με την ασθένεια του βασιλιά Παύλου). Όμως υποδορίως διατρέχει το κείμενο ο ενθουσιασμός των Εξωμεριτών να δουν και να χαιρετίσουν τα «δοξασμένα» τους καράβια, που τρία χρόνια πριν είχαν δώσει ξανά στο έθνος αξιοπρέπεια και αισιοδοξία. Ο βασιλιάς τους δεν τους πολυένοιαζε! Δύο χρόνια μετά δε θα διστάσουν, με ιδιαίτερο μάλιστα φανατισμό, να τον ανακηρύξουν προδότη και κανίβαλο!

Η μεταφορά, όμως, της εικόνας του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στην Αθήνα εξαιτίας της ασθένειας του βασιλιά ήταν γεγονός μείζονος σπουδαιότητας για την Τήνο. Πέρα από το ανεκδοτολογικό της μέρος, θα άξιζε να εξεταστεί, στο βαθμό του εφικτού, τι σήμαινε αυτό για τους Τηνιακούς. Συλλογικό κύρος, όταν από το «Παλλάδιο» του τόπου τους εξαρτά-

ται η ζωή του «δαφνοστεφούς» (έως τότε) βασιλιά τους; Ανασφάλεια, όταν η θέση της στο μαρμάρινο εικοστάσι παραμένει κενή; Και τι σήμανε για την τηνιακή παροιμία της Αθήνας η έκθεση της «Παναγιάς» τους για προσκύνημα στο Μητροπολιτικό ναό; Πώς αντιμετώπισε τη μεταφορά το αθηναϊκό —και το ευρύτερα ελλαδικό— κοινό; Σίγουρα τα τεκμήρια είναι πενιχρά. Όμως, νομίζουμε, πως η προσπέλαση όχι μόνον δεν είναι απαγορευτική, αλλά το όλο θέμα προσφέρεται για ενδιαφέρουσα ανθρωπολογική προσέγγιση. Ας, παρακολουθήσουμε την ανταπόκριση του «Αβδηρίτη»:

«Η διέλευσις εκ της μεταξύ Τήνου και Σύρου θαλάσσης των δοξασμένων καραβιών μας των φερόντων την θαυματουργόν Εικόνα της Παναγίας μας, χαιρετίσθη υπό των Πανορμιτών ενθουσιωδώς.

Είχε γίνει από πρωίας της παρελθούσης Κυριακής γνωστόν καθ' όλον τον Πάνορμον ότι την 3ην μεταμεσημβρινήν ώραν θα διήρχοντο το φέρον την Ιεράν Εικόνα της Ευαγγελιστρίας δοξασμένον καράβι μας «Αβέρωφ» και τα συνοδεύοντα αυτό αντιτοπιλλικά την μεταξύ Τήνου και Σύρου θάλασσαν και ότι ταύτα θα ήσαν ορατά εξ Υστερνίων και Καρδιανής και εκ των πέριξ λόφων.

Τούτο ήρκεσεν ίνα οι μεν Υστερνιώται και Καρδιανιώται από της 2 μ.μ. καταλάβωσι τας αυλάς και τά δώματα των οικιών των, οι δε Πύργιοι, Πλατειανοί και οι κάτοικοι των λοιπών χωριών ανέλθωσιν, αψηφόντες τον φοβερόν καύσωνα, συν γυναιζί και τέκνοις εις τους πέριξ λόφους, οι περισσότεροι δε εις Υτέρνια κατέλαβον την ευρείαν και μεγαλοπρεπή αυλήν του περικόμψου Ναού της Αγίας Παρασκευής.

Ακριβώς δε την ορισθείσαν ώραν ήρχισαν να φαίνονται μακράν εις τον ορίζοντα τα φέροντα την Εικόνα δοξασμένα καράβια μας, προηγουμένων των τεσσάρων αντιτοπιλλικών και επομένου του μεγαλοπρεπούς θωρηκτού «Αβέρωφ», εφ' ου ευρίσκετο η σώσασα τον Βασιλέα μας ιερά Εικών της Παναγίας μας.

Ρίγιοι συγκινήσεως και ενθουσιασμού κατέλαβον επί τη θέα των τους συμπολίτας μας, οίτινες ήρχισαν σταυροκοπούμενοι. Αμέσως υψώθησαν σημαίαι, οι κώδωνες όλων των Ναών εκρούοντο χαρμοσύνως επί ώρας, λαμπάδαι ηνθήθησαν και θυμιάματα ευόδη εκάιντο καθ' όλην την την διάρκειαν της διελεύσεως των πλοίων.

Η ιερά αύτη συγκίνησις διήρκησε μέχρις ότου τα εν παρατάξει πλέοντα πλοία επλησίασαν την Τήνον και εχάθησαν από τα όμματα πάντων.

Αλλά και το εσπέρας, όταν επέστρεφον τα πλοία φωταγωγημένα, έσπευσαν οι Υστερνιώται και Καρδιανιώται να τα χαιρετίσωσι, ανάψαντες μεγάλας πυράς, αι οποίαι ήσαν οραταί όχι μόνον εκ των διερχομένων πλοίων, αλλά και εκ των μεμακρυσμένων νήσων.

Και ούτω έληξεν ο χαιρετισμός των Πανορμιτών προς την Μεγάλην συμπολίτιδά μας, την θαυματουργόν εικόνα της Παναγίας μας, όστις επί έτη θα μείνη αλησιμόνητος.

Ο Αβδηρίτης».

Σημείωση: Λεπτομέρειες για τη μεταφορά της εικόνας στην Αθήνα βλέπετε στον τύπο —αθηναϊκό και τοπικό— της εποχής και στο βιβλίο των Νικολάου Σακελλίωνος και Σταύρου Φιλίπτιδη, *Ιστορία του εν Τήνω Ιερού Ναού και Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας προσκυνήματος των απανταχού Ορθοδόξων από της ευρέσεως της θαυματουργού εικόνας μέχρι σήμερα*, Εν Ερμούπολει 1928.

Κ. Δανούσης

ΕΚΛΟΓΗ ΗΓΕΣΙΑΣ ΣΤΟ ΠΑΣΟΚ (2007) Η πολιτική στάση των Κυκλαδιτών

Η κρίση ηγεσίας σε ένα κόμμα εξουσίας, όπως το ΠΑΣΟΚ, που εκδηλώθηκε μετά από μία βαριά εκλογική ήττα, είναι φαινόμενο που δεν αφορά μόνο τις ελίτ που διαχειρίζονται «ανθ' ημών» την εξουσία, αλλά και και τη λαϊκή βάση. Η λαϊκή βάση, μάλλον τα άτομα εκείνα που αισθάνονται ότι τους αφορούν οι εξελίξεις, τοποθετούνται. Στις τοποθετήσεις πρώτο κριτήριο αποτελεί, ακλώς ή κακώς, το συναίσθημα, έπεται η προσδοκία μιας μελλοντικής νικηφόρας έκβασης του πολιτικού αγώνα (με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε επίπεδο ατομικών προσδοκιών, δηλ. εκλογικής πελατείας) και τέλος, ουραγός, ακολουθεί η νηφάλια κριτική σκέψη με βάση την ιδεολογία ή τις πολιτικές αξίες γενικότερα. Σημαντικό, όμως, ρόλο παίζουν και οι τοπικοί κομματικοί παράγοντες (βλέπετε Πάρο & Αντίπαρο σε αντίθεση με τη Μύκονο). Όπως, όμως, και να έχουν τα κίνητρα, τα αποτελέσματα είναι υπαρκτά και αναμένουν την αιτιολογία τους. Άσχετα αν αφορούν μία μόνο, έστω και σημαντική, μερίδα του εκλογικού σώματος, συνιστούν ένα δείκτη για τις τοπικές κοινωνίες. Πώς τοποθετείται μια τοπική κοινωνία, κάτω από ποιές επιδράσεις και με ποιές προσδοκίες; Η απάντηση δεν είναι εύκολη. Όμως το ζήτημα αφορά άμεσα τις πολιτικές και κοινωνικές επιστήμες.

ΔΗΜΟΙ	BENIZEΛΟΣ	ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ	ΣΚΑΝΔΑΛ	ΣΥΝΟΛΟ			
ΣΙΦΝΟΥ	53	33,8	93	59,2	11	7,0	157
ΤΗΝΟΥ	111	33,1	188	56,1	36	10,7	335
ΥΔΡΟΥΣΑΣ	98	44,1	110	49,5	14	6,3	222
ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΥ	29	29,0	60	60,0	11	11,0	100
ΚΟΡΘΙΟΥ	55	53,9	42	41,2	5	4,9	102
ΚΙΜΩΛΟΥ	31	37,3	49	59,0	3	3,6	83
ΑΜΟΡΓΟΥ	33	33,7	53	54,1	12	12,2	98
ΣΙΚΙΝΟΥ	23	46,9	24	49,0	2	4,1	49
ΟΙΑΣ - ΘΗΡΑΣΙΑΣ	20	12,3	118	72,4	25	15,3	163
ΚΕΑΣ	51	32,5	89	56,7	17	10,8	157
ΑΝΑΦΗΣ	24	40,7	30	50,8	5	8,5	59
ΑΝΤΙΠΑΡΟΥ	25	14,5	142	82,1	6	3,5	173
ΕΞΩΜΒΟΥΡΓΟΥ	47	25,3	123	66,1	16	8,6	186
ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ	298	22,8	907	69,4	102	7,8	1307
ΘΗΡΑΣ	167	38,5	234	53,9	33	7,6	434
ΠΑΡΟΥ	161	23,9	469	69,6	44	6,5	674
ΙΟΥ	38	25,5	105	70,5	6	4,0	149
ΣΕΡΙΦΟΥ	62	41,6	66	44,3	21	14,1	149
ΑΝΔΡΟΥ	89	56,0	54	34,0	16	10,1	159
ΚΥΘΝΟΥ	55	25,8	145	68,1	13	6,1	213
ΜΗΛΟΥ	91	29,0	195	62,1	28	8,9	314
ΜΥΚΟΝΟΥ	244	64,0	126	33,1	11	2,9	381
ΝΑΞΟΥ	409	38,0	578	53,7	90	8,4	1077
ΔΡΥΜΑΛΙΑΣ	69	14,5	375	78,6	33	6,9	477
ΠΑΝΟΡΜΟΥ	51	45,9	54	48,6	6	5,4	111
ΘΗΡΑΣ	61	35,1	104	59,8	9	5,2	174
ΣΥΝΟΛΟ	2395	31,9	4533	60,4	575	7,7	7503